

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycan sığorta bazarının etimad problemləri və onların aradan
qaldırılması yolları”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Hacıadə Günel İltifat qızı

BAKİ – 2020

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

_____ **imza**
“ ____ ” _____ **20__-ci il**

**“Azərbaycan sığorta bazarının etimad problemləri və onların aradan
qaldırılması yolları”**

mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 Maliyyə

İxtisaslaşma: Sığorta işinin təşkili (a/b)

Qrup: 622

Magistrant
Hacızadə Günel İltifat
_____ **imza**

Elmi Rəhbər
h.ü.f.d. Abbasbəyli M.A
_____ **imza**

Proqram Rəhbəri
i.e.n., dos. Seyfullayev İ.Z
_____ **imza**

Kafedra Müdiri
i.e.d., prof. Kelbiyev Y.A.
_____ **imza**

BAKİ – 2020

Elm andı

Mən, Hacıadə Günel İltifat qızı and içirəm ki, “Azərbaycan sığorta bazarının etimad problemləri və onların aradan qaldırılması yolları” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

AZƏRBAYCAN SİĞORTA BAZARININ ETİMAD PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Bu gün Azərbaycan sığorta bazarında yaranmış vəziyyəti haqlı olaraq kritik adlandırmaq olar. Sığortaçılar öz səyləri ilə yalnız sığorta xidmətləri bazarının fəaliyyət göstərməsi üçün şərtləri qismən yaxşılaşdırıb bilər, buna görə də onların birləşmələrinin infrastruktur təşkili və ən aktual problemlərin ardıcıl həlli problemi mövcuddur.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işinin məqsədi sığorta bazarındakı etimad problemlərini, eləcə də Azərbaycanın müasir sığorta bazarının xüsusiyyətlərini, onun inkişaf istiqamətlərinin həyata keçirilməsini əsaslandırmaq üçün öyrənməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Elmi tədqiqat problemlərini həll etmək üçün dissertasiya tədqiqatındakı əsas müddəalar və nəticələrin mübahisəsi, idrakın ümumi elmi metodlarından istifadə edilmişdir: məntiqi, analiz və sintez, müqayisə, ümumiləşdirmə, abstraksiya, konkretləşdirmə.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını İcbari Sığorta Qanunvericiliyi, Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası ilə bağlı müvafiq təlimatlar, o cümlədən mövzu ilə əlaqədar internet resurslarında məlumat mənbələri təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzu ilə əlaqədar məlumat mənbələrinin çox az olması səbəbindən kifayət qədər məlumat tapmaq mümkün olmamış və bu da tədqiqatın məhdud aparılmasına yol açmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Sığorta bazarında yaranan etimad problemləri müəyyənləşdirilmiş, perspektiv həlli yolları göstərilmişdir. İlk dəfə olaraq tətbiq olunacaq mediasiya qanunu və onun tətbiqinə nəzər salınmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: İşin praktiki əhəmiyyəti, sığorta bazarının inkişafı üçün optimal strategiyayı seçmək üçün sığorta şirkətləri və hakimiyyət orqanları tərəfindən sığorta bazarının inkişaf etmiş modelindən istifadə etmək imkanından ibarətdir.

Açar sözlər: sığorta, şəffaflıq, mediasiya, Audatex

CONFIDENCE ISSUES IN THE INSURANCE MARKET OF AZERBAIJAN AND WAYS TO OVERCOME THEM

SUMMARY

The actuality of the subject: The current situation in the insurance market of Azerbaijan can rightly be called critical. Insurers can only partially improve the conditions for the functioning of the insurance services market by their own efforts, therefore, the problem arises of organizing the infrastructure of their associations and the consistent solution of the most pressing problems.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the dissertation is to study the problems of trust in the insurance market, as well as the characteristics of the modern insurance market in Azerbaijan, the rationale for the implementation of its development areas.

Used research methods: To solve the problems of scientific research, the main provisions and results of the dissertation research were discussed, general scientific methods of cognition were used: logic, analysis and synthesis, comparison, generalization, abstraction, concretization.

The information based on the research: The information base of the study consists of Legislation on Compulsory Insurance, relevant instructions on compulsory insurance of civil liability of vehicle owners, as well as sources of information on Internet resources related to this topic.

Restrictions of research: Due to the limited number of sources of information on this issue, it was not possible to find enough information, which led to limited research.

The novelty and practical results of investigation: Problems of trust in the insurance market have been identified, and promising solutions have been indicated. The law of mediation to be applied for the first time and its application were considered.

Scientific-practical significance of results: The practical significance of the work is the opportunity for insurance companies and authorities to use an advanced model of the insurance market to select the optimal strategy for the development of the insurance market.

Keywords: insurance, transparency, mediation, Audatex

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AR	Azərbaycan Respublikası
AVSMMİS	Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası
İSB	Azərbaycanın İcbari Sığorta Bürosu
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	SİĞORTA BAZARININ FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI	12
1.1.	Sığorta bazarı anlayışı, inkişaf mərhələləri	12
1.2.	Sığortanın növləri, subyektı və infrastrukturu	20
1.3.	Sığorta bazarının dövlət tənzimlənməsi	28
II FƏSİL.	SİĞORTA BAZARININ ETİMAD PROBLEMLƏRİ VƏ BAZARIN MÜASİR VƏZİYYƏTİ	36
2.1.	Avtonəqliyyat vasitələrinin icbari sığortalanmasında zərərlərin tənzimlənməsində yaranan etimad problemləri	36
2.2.	Avtonəqliyyat vasitələrinin icbari sığortalanmasında sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsi zamanı sənədləşdirmə prosesində qarşıya çıxan maneələr	48
III FƏSİL.	SİĞORTA BAZARININ ETİMAD PROBLEMLƏRİNİN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI	56
3.1.	Şəffalıqın təmin edilməsi məqsədilə Audatex-in tətbiqi	56
3.2.	Şikayətlərin aradan qaldırılması, mübahisələrin çevik həll edilməsi məqsədilə mübahisələrin alternativ həlli – mediasıyanın tətbiqi imkanları	64
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	77
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	80
	Cədvəllərin siyahısı	85
	Sxemlərin siyahısı	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bu gün Azərbaycan sığorta bazarında yaranmış vəziyyəti haqlı olaraq kritik adlandırmaq olar. Sığortaçılar öz səyləri ilə yalnız sığorta xidmətləri bazarının fəaliyyət göstərməsi üçün şərtləri qismən yaxşılaşdırıb, buna görə də onların birləşmələrinin infrastruktur təşkili və ən aktual problemlərin ardıcıl həlli problemi mövcuddur. Bir tərəfdən, Azərbaycan sığorta bazarının sığortaçılarının parçalanması nəticə etibarilə ahəngdar şəkildə iştirak edə bilməmələrində özünü göstərir. Digər tərəfdən, dövlət sığorta bazarının bütün sahələrini əhatə edə bilmir və tətbiq olunan nöqtəvi dəyişikliklər istənilən effekti vermir. Nəticədə sığorta bazarındakı etimadsızlıq problemi ən kəskin və həll olunmamış qalır. Hətta ölkənin müəyyən bölgələrində ödəmə qabiliyyətli tələbin olması fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən sığortalanma istəyinin olmamasından qurtulmağa imkan vermir.

Regional sığorta bazarı, həmişə açıq olmayan münasibətləri özündə cəmləşdirən mürəkkəb bir sistemdir. Sığorta sektoru ilə bağlı qərar verərkən hər hansı bir yeniliyin tətbiqinin birbaşa təsirini deyil, bütün mümkün birbaşa və dolaylı nəticələrini də aydın şəkildə anlamaq lazımdır. Beləliklə, əhəlinin maliyyə savadlılığının artırılması nəinki sığortaçı ilə sığorta olunanlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı yaxşılaşdırmağa kömək edir, eyni zamanda sığorta bazarında fırldaqçılıq potensialını da artırır: sığorta müqaviləsinin məzmununu yaxşı başa düşməklə, sığortalı öhdəsindən gələ biləcəyi çətinlikləri bilir.

Müasir Azərbaycan sığorta bazarını təsvir edərkən, inkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarlarına xas bazarın sabit effektiv işləməsi üçün zəruri olan bir çox qurumun inkişaf etmədiyini və ya olmadığını qeyd etmək lazımdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Hazırda Azərbaycanda sığorta şirkətlərini birləşdirən sığorta assosiasiyası mövcuddur. Azərbaycanda sığortanın inkişafı problemləri geniş şəkildə alimlər tərəfindən araşdırılır və müzakirə olunur. Azərbaycan sığorta problemlərinin öyrənildiyini söyləyə bilərik. Üstəlik, bu problemlərin necə həll olunacağı ilə bağlı müəyyən konsensus mövcuddur. Bununla birlikdə, müxtəlif alimlər müəyyən edilmiş problemlərin birinə və ya

digərinə həll edilməsinə üstünlük verərək müxtəlif yollarla vurğulayır, eyni zamanda bütün bu problemlərin hərtərəfli həllinin Azərbaycan sığorta sisteminin inkişafına imkan verəcəyini düşünürlər. Azərbaycanda sığorta bazarının metodoloji bazasının öyrənilməsində Abbasov İ.M., Abbasbəyli M.A., Ataşov B.X., Ələkbərov Ə.Ə., Xudiyev N.N., İbrahimov E.R., Hüseynov M.C. və digərlərinin tədqiqatları xüsusi yer tutur.

Sığorta anlayışı və sığorta bazarının öyrənilməsi ilə bağlı xarici tədqiqatçılar da öz tədqiqatları ilə nəzəri biliklər formalaşdırılmasına töhfə vermişlər. Onlardan Arslan Ö., Çiftçi H. , Güvel E., Güvel A., Kayahan C., Öztürk D., Adler R. J., S. Kess, Brown D. L., S. Z. Shu, B. S. Soo, G. M. Trompeter, Kieffer P. B., Linberg D. L, Seifert D. L., McCallum B. T., Knap M. C. Adamçuk N.Q, Bakirov A.F., Qoleva E.V., Maleva M.N. və digər tədqiqatçılar sığorta bazarının nəzəri əsaslarını işləyib hazırlamışlar.

Bununla birlikdə, sığorta bazarının formalaşması və inkişafı barədə kifayət qədər məlumatların olmasına baxmayaraq, müasir elm inkişafın spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq sığorta bazarında etimad problemləri az öyrənilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədi sığorta bazarındakı etimad problemlərini, eləcə də Azərbaycanın müasir sığorta bazarının xüsusiyyətlərini, onun inkişaf istiqamətlərinin həyata keçirilməsini əsaslandırmaq üçün öyrənməkdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin qoyulması və həlli nəzərdə tutulur:

- Sığorta bazarı anlayışı, inkişaf mərhələlərini araşdırmaq;
- Sığortanın növləri, subyektı və infrastrukturunu göstərmək;
- Sığorta bazarının dövlət tənzimlənməsinə nəzər salmaq;
- Avtonəqliyyat vasitələrinin icbari sığortalanmasında zərərlərin tənzimlənməsində yaranan etimad problemlərini tədqiq etmək;

- Avtonəqliyyat vasitələrinin icbari sığortalanmasında sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsi zamanı sənədləşdirmə prosesində qarşıya çıxan maneələri nəzərdən keçirtmək;

- Şəffalıqın təmin edilməsi məqsədilə Audatex-in tətbiqini müəyyən etmək;

- Şikayətlərin aradan qaldırılması, mübahisələrin çevik həll edilməsi məqsədilə mübahisələrin alternativ həlli – mediasiyanın tətbiqi imkanlarını öyrənmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı sığorta bazarıdır. Sığorta bazarının etimad problemləri və onunla əlaqədar proseslər isə tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Elmi tədqiqat problemlərini həll etmək üçün dissertasiya tədqiqatındakı əsas müddəalar və nəticələrin mübahisəsi, idrakın ümumi elmi metodlarından istifadə edilmişdir: məntiqi, analiz və sintez, müqayisə, ümumiləşdirmə, abstraksiya, konkretləşdirmə. Sosioloji tədqiqatlar nəticəsində əldə edilmiş empirik materialın analizində statistik metodlardan istifadə edilmişdir. İşdə istifadə olunacaq metodların seçilməsində əsas məqsəd sığorta bazarı və onun problemlərinin, xüsusən də etimad problemlərinin aşkara çıxarılması, bu problemlərin həll edilməsində təklif olunmuş yolların nəzərdən keçirilməsi və nəzərdən qaçmış hər hansı məsələni ortaya çıxartmaqdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını sığorta və sığorta bazarının formalaşması, inkişafı sahəsində aparıcı yerli və xarici mütəxəssislərin fundamental işləri, onun öyrənilməsi vasitələri təşkil etmişdir. Bundan əlavə, İcbari Sığorta Qanunvericiliyi, Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası ilə bağlı müvafiq təlimatlar, o cümlədən mövzu ilə əlaqədar internet resurslarında məlumat mənbələrindən də istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzu ilə əlaqədar məlumat mənbələrinin çox az olması səbəbindən kifayət qədər məlumat tapmaq mümkün olmamış və bu da tədqiqatın məhdud aparılmasına yol açmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Sığorta bazarında yaranan etimad problemləri müəyyənləşdirilmiş, perspektiv həlli yolları göstərilmişdir. İlk dəfə olaraq tətbiq olunacaq mediasiya qanunu və onun tətbiqinə nəzər salınmışdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiya tədqiqatı zamanı əldə olunan nəzəri nəticələr və praktiki inkişaf sığorta bazarının hərtərəfli öyrənilməsi alətlərini inkişaf etdirir və tamamlayır. İşin praktiki nəticələri, sığorta bazarının inkişafı üçün optimal strategiyayı seçmək üçün sığorta şirkətləri və hakimiyyət orqanları tərəfindən sığorta bazarının inkişaf etmiş modelindən istifadə etmək imkanından ibarətdir.

Dissertasiya materiallarından ali təhsilin tədris prosesində bakalavr hazırlamaqda, xüsusən Sığorta bazarı, Sığorta, Sığorta işinin təşkili, kimi fənlərin öyrənilməsində istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. SİĞORTA BAZARININ FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Sığorta bazarı anlayışı, inkişaf mərhələləri

Sığorta sosial istehsalın ən vacib kateqoriyalarından biridir. Dünya praktikasında sığorta təşkilatı iqtisadiyyatın strateji sahələrindən biri kimi tanınır. Təsadüfi hadisələr nəticəsində yaranan zərərlərin kompensasiya edilməsi mexanizmi fəaliyyət göstərmədən normal həyat prosesi mümkünsüzdür. Bu qurumun əsl təcəssümü iqtisadiyyatın fəaliyyətində və əhalinin həyat səviyyəsini dəstəkləyən, böyük rol oynayan sığorta bazarıdır. Digər bazar növləri ilə müqayisədə ayrı-ayrı iqtisadi kateqoriyanın yaradılmasını zəruri edən bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir (Güvel E., Güvel A., 2004).

Sığorta bazarı anlayışının tərifinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. İqtisadi ədəbiyyatda sığorta bazarı termini ümumiyyətlə iki cəhətdən şərh olunur. Birincisi, funksional baxımdan, sığorta bazarı iqtisadi pul münasibətlərinin xüsusi bir sahəsidir. Burada satış obyekti - sığorta məhsulu (sığorta xidmətləri) və buna tələb və təklif formalaşır. İkincisi, institusional baxımdan, sığorta bazarı sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan sığorta və təkrarsığorta təşkilatlarının kompleks birləşmiş sistemidir (Bakirov A., 2016: s.19).

Beləliklə, məsələn, professor N. B. Qrişenko aşağıdakı tərfi təklif edir: sığorta bazarı xüsusi sosial-iqtisadi mühitdir, satış obyekti sığorta qorunması olduğu, buna tələb və təklifin formalaşdığı pul münasibətləri sferasıdır (Bakirov A., 2016: s.19).

N.P.Saxirovaya görə sığorta bazarı, sığorta hadisələrinin baş verməsi halında fiziki və hüquqi şəxslərin əmlak maraqlarının qorunması, siyasət sahiblərinin pul vəsaiti (töhfələr, mükafatlar) hesabına qorunması ilə ifadə olunan sığorta xidmətlərinin alqı-satqısı üçün iqtisadi münasibətlər məcmusudur (Bakirov A., 2016: s.19).

Bazarın klassik tərifinə əsaslanaraq, Makkonel və Bryu sığorta bazarını sığorta xidmətləri ilə əlaqədar sığortaçıların və sığortalananların maraqlarını birləşdirən iqtisadi bir mexanizm olaraq təyin etmişlər.

Sığorta bazarının formalaşması və inkişafı üçün obyektiv bir şərt sığorta ehtiyaclarında sosial ehtiyacların (tələbatın) olması və bu ehtiyacların bütün çeşidini ödəyə biləcək kifayət qədər sığortaçının olmasıdır.

Sığorta bazarının fəaliyyət göstərməsinin əsas şərtləri arasında da bunları qeyd etmək olar:

- sığorta qanunvericiliyinin mövcudluğu;
- sığorta anlayışının, o cümlədən sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması, tariflərin müəyyənləşdirilməsi, investisiya fəaliyyəti, az gəlirli siyasətçilərin sosial müdafiəsi və s. anlayışının işlənib hazırlanması;
- sığortanın iqtisadi idarəetmə aləti kimi tanınması;
- əhalinin sığorta mədəniyyətinin yüksəldilməsi.

Sığorta bazarı bazar münasibətlərində iştirak edən subyektlərinin müstəqilliyini, sığorta xidmətlərinin alqı-satqısı üzrə bərabər tərəfdaşlığını və üfüqi və şaquli əlaqələrin inkişaf etmiş bir sistemini nəzərdə tutur.

Sığorta bazarının rolu və əhəmiyyəti iki hala bağlıdır. Həm, cəmiyyətin sosial və iqtisadi sistemində sığorta bazarının yaranmasına səbəb olan sığortanın mühafizə edilməsinə obyektiv ehtiyac var, həm də, sığorta təminatını həyata keçirmək üçün sığorta fondunun təşkil edilməsinin pul forması bu bazarı ümumi maliyyə bazarı ilə əlaqələndirir.

Ümumiyyətlə, əksər ölkələrdə sığorta bazarının inkişafını düşünsək, bu prosesin ən əhəmiyyətli üç mərhələsini ayıra bilərik.

Birinci mərhələ inhisarçı və ya tənzimlənən sığorta bazarının fəaliyyət göstərməsi ilə xarakterizə olunur. Burada bir sıra çatışmazlıqlar mövcud idi: rəqabətin və sahibkarlığın olmaması və ya minimum səviyyəsi, sığorta məhsullarının məhdud olması, sərt göstərişlərin olması (sığorta dərəcəsi daxil olmaqla) və sığortaçıların ödəmə qabiliyyətinin aşağı olması. Bütün bunlar müştərilər tərəfindən sığortaya mənfi münasibət yaratdı.

İkinci mərhələ sığorta bazarının yetişmə mərhələsi ilə əlaqələndirilir. Sığorta şirkətlərinin sayında artım, sığorta məhsullarının tədarükünün artması, keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, tənzimlənmənin azalması və sığortaçıların maliyyə sabitliyinə daha yaxşı nəzarət, sığortaçıların satış sonrası xidmətlərə yatırımlarının payının artması oldu.

Üçüncü mərhələ inkişaf etmiş sığorta bazarı, sığorta şirkətlərinin sayının azalması, tarif və sığorta növlərini seçməkdə tam sərbəstlik, sığorta məhsullarının şaxələndirilməsi və ucuzlaşması ilə xarakterizə olunur (Anders S., 2017: s.71).

Bu gün fəaliyyət göstərən sığorta bazarı müxtəlif struktur bölmələri əhatə edən mürəkkəb, integrasiya olunmuş bir sistemdir. Əslində, sığorta bazarının quruluşunu institusional və ərazi aspektləri ilə xarakterizə etmək olar. İnstitusional olaraq, bu, müxtəlif təşkilati və hüquqi formaların sığortalıları tərəfindən təmsil olunur: səhmdar, korporativ, özəl və ictimai. Ərazi baxımından milli (daxili), yerli (regional) və global (xarici) sığorta bazarları fərqlənir. Bununla birlikdə qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətlərinin inkişafı ilə milli və dünya sığorta bazarları arasındakı ərazi sərhədləri silinir, integrasiya prosesləri güclənir. Belə integrasiyaya misal olaraq AB-yə üzv ölkələr üçün ümumi Avropa sığorta bazarının yaradılmasıdır.

Sığorta bazarı, satış obyektinin sığorta xidmətləri olduğu və bu xidmətlərə tələb və təklifin formalaşdırıldığı müəyyən pul münasibətlərini əhatə edir. Daima qarşılıqlı fəaliyyətdə olan və bir-biri ilə əlaqədar iqtisadi elementlərdən, ayrı-ayrı iştirakçı qruplarından və bazar subyektlərindən təşkil edilmiş mürəkkəb çoxfəaliyyətli dinamik sistem olaraq xarakterizə edilir.

Sığorta bazarı iki sistemin, yəni daxili sistem və xarici mühitin inkişafı prosesində bir-biri ilə davamlı qarşılıqlı əlaqədə olan dialektik birliyindən formalaşır. Daxili sistemi tamamilə sığortaçı idarə edir. Bu halda xarici mühit daxili sistemi təşkil edir və onu məhdudlaşdırır.

Sığorta bazarının formalaşmasında zəmin çoxalma prosesini reallaşdırmaq, həyatında əlverişsiz şəraitdə təsirlənmiş təsərrüfat subyektlərinə və vətəndaşlara

pul şəklində kompensasiya təmin etməklə onun davamlılığını və sabitliyini təmin etməkdir.

Sığorta maliyyənin ayrılmaz hissəsidir, lakin sığorta münasibətləri bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir:

- sığortadakı pul münasibətləri zərər verən sığorta hadisələrinin baş vermə ehtimalı ilə bağlıdır;
- sığorta edildikdə, dəymiş zərər sığorta iştirakçıları arasında bölüşdürülür;
- sığorta ilə zərər ərazilər arasında və zamanla bölüşdürülür;
- sığorta, sığorta fonduna daxil olan vəsaitlərin geri qaytarılması ilə xarakterizə olunur.

Yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlərə əsaslanaraq aşağıdakı tərif verilə bilər: sığorta - sığorta fondunun formalaşması və zərərin ödənilməsi üçün istifadə edilməsi ilə əlaqədar iştirakçıları arasında iqtisadi münasibətlər məcmusudur.

Sığorta bazarı, alqı-satqı obyektini sığortanın qorunması olduğu və ona tələb və təklifin formalaşdığı maliyyə münasibətlərinin müəyyən bir sahəsidir. Sığorta bazarı, xüsusi maraqlarını həyata keçirən və müəyyən funksiyaları yerinə yetirən müxtəlif qurumları birləşdirən xüsusi sosial-iqtisadi quruluşdur.

Sığorta bazarı, alqı-satqı obyektini sığorta xidməti olan bir bazardır. Sığorta bazarında, hər bazarda olduğu kimi, satıcılar, alıcılar və vasitəçilər var.

Sığorta bazarı maliyyə və pul bazarının digər komponentləri ilə sıx əlaqəlidir. Məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq sabitliyini və normal fəaliyyətini təmin edən kredit bazarı, bank xidmətləri bazarı və s. ilə birbaşa əlaqəlidir. Maliyyə bazarının fəaliyyətinin əsas məqsədi qazanc əldə etmək üçün risklərin nəticələrini aşağı salmaq və azaltmaq üçün sığortaçıların vəsaitlərinin toplanması və yenidən bölüşdürülməsidir (Anders S., 2017: s.74).

Sığorta bazarının aparatını daha dərinlən öyrənmək üçün subyektləri və infrastrukturunu öyrənmək lazımdır.

Sığorta bazarı əmtəə bazarı ilə vəhdətdə mövcud olan, onun müxtəlifliyini təşkil edən və ümumi qanunlar çərçivəsində inkişaf edən spesifik bir bazar sahəsidir.

Sığorta bazarı sığorta xidmətlərinə tələb və təklifin formalaşması sahəsidir. Müvafiq xidmətlər təklif edən müxtəlif sığorta təşkilatları (sığortaçılar), habelə sığorta müdafiəsinə ehtiyacı olan hüquqi və fiziki şəxslər (polis sahibləri) arasında əlaqəni ifadə edir.

Hər hansı digər malların, işlərin, xidmətlərin bazarı kimi, sığorta bazarı da dövriyyətsiz, iqtisadi cəhətdən müntəzəm olaraq dəyişir və sığorta xidmətlərinin qiymətində azalma müşahidə olunur (Ciftçi H., 2004: s.121).

Sığorta əsrlərə gedib çıxır. Güman edilir ki, ilkin, ən primitiv sığorta formaları eramızdan iki min il əvvəl, xüsusən Babil padşahı Hammurabi qanunlarında, ticarət karvanının iştirakçıları arasında onlardan hər hansı birinin yol boyunca çəkdiyi soyğunçuluq, qarət, oğurluq və s. zərərləri ortaq ödəmələri üçün saziş bağlanmasını şərtləndirmişdi.

Fars körfəzi sahillərində, Finikiyada və s. gəmi tacirləri arasında gəmi qəzaları və digər dəniz təhlükələri ilə qarşılıqlı bölüşdürülməsi barədə müqavilələr bağlandı.

Bütün bu hallarda eyni məqsəd reallaşır - ticarətdə və ya səyahət kollektivində iştirak edənlərin hər birinin təbii və digər təhlükələrdən itkilərinin, bütün üzvlərinin hesabına birlikdə ödənilməsini təmin etmək.

Qədim sığortanın xarakterik bir xüsusiyyəti, bu mərhələdə hələ də ümumi kassaya edilən sığorta ödənişlərinin nizamlı olmamasıdır. Üstəlik, sığorta fondunun təşkili, sonrakı bölgü qaydasında zərərlərin kompensasiya edilməsi öhdəlikləri ilə ifadə edildi, yəni pul sığorta hadisəsi baş verdikdən sonra kassaya ödənilirdi.

Sonralar sığorta daha inkişaf etmiş bir forma əldə etdi. Vəsaitlərin yığılmasına (toplanmasına) və sığorta fondunun yaranmasına səbəb olan müntəzəm ödənişlər əsasında qurulmağa başladı.

Ümumiyyətlə hesab olunur ki, qarşılıqlı sığorta Qədim Romadakı digər antik dövr xalqları ilə müqayisədə daha çox inkişaf etmişdir. Müxtəlif həmkarlar ittifaqları və kolleclərdə geniş istifadə edilmişdir. Belə bir kollecə qəbul olunduqda birdəfəlik, sonra aylıq töhfələr ödənilirdi. Yığılan vəsait hesabına bir kollegiya

üzvünün ölümü halında bir cənazə mərasimi təşkil edildi, xəstəlik, yaralanma və s. halında maddi dəstək verildi. Qədim Romada qarşılıqlı sığorta sənətkarlar və digər peşə kollecləri, hərbi və hətta dini təşkilatlar arasında geniş yayıldı (Balabanov İ., 2018: s.25).

Orta əsr sığortası ümumiyyətlə gildiya-sex qoruyucuları adlandırılır, çünki formalaşması ilə X-XII əsrdə bir çox ölkələrdə (İngiltərə, Almaniya, Danimarka) gildiya və sexlərin meydana gəlməsi ilə, əsasən peşəkar əsaslarla birləşir. Əvvəlcə qarşılıqlı yardım və güzəştlər, emalatxanaların nizamnamələrində, müavinətlərin miqdarı və sığorta tələblərinin əhatəsini müəyyənləşdirmədən təsdiqlənmişdir. Zərərlərin qarşılınması və ya ödənilməsi digər xərclər ilə birlikdə ümumi gildiya və ya ümumi sex kassasından və ya üzvlər arasında sonrakı bölüşdürmə yolu ilə həyata keçirildi. Tədricən qarşılıqlı yardımın təşkili gildiyalarda və sexlərdə daha konkret formalar aldı, sığorta müntəzəm ödəmələr yolu ilə getdi, sığorta ödənişlərinin əsasları və hətta ölçüləri aydınlaşdırıldı.

Orta əsrlərdə ticarətin uzun məsafəli dəniz və quru səyahətləri ilə əlaqəli olduğunu və yüksək dərəcədə təhlükə yarandığını nəzərə alsaq, gildiya qarşılıqlı sığorta həm gildiya üzvlərinin fərdi, həm də əmlakı ilə əlaqəli müxtəlif sığorta hadisələrini təmin etdi. Seminarlarda müxtəlif sənətkarlıqlarla məşğul olmağın nizamlı bir həyatı nəzərdə tutduğunu nəzərə alsaq, qarşılıqlı sığorta əsasən atelye üzvlərinin şəxsiyyətinə birbaşa təsir edən, məsələn ölüm, xəstəlik və s. kimi hallara yönəldilmişdir.

Kapitalist sığortasına qədər bir sıra xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, dünyanın müxtəlif sosial-iqtisadi şəraitində və bölgələrində təzahürünün bəzi xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, bunun qarşılıqlı olması, yəni müəyyən bir qrupun üzvləri özlərini sığortalamaları və gəlir əldə etmək üçün məqsəd qoymamalarıdır.

Sığorta bazarının yaranması və formalaşması bəşər tarixindən sonrakı dövrlərlə əlaqələndirilir. Tədricən, istehsal əlaqələrinin inkişafı ilə, daha mütərəqqi sosial-iqtisadi formasiyaların meydana çıxması, pulsuz olaraq həyata keçirilən qardaşyana qarşılıqlı yardımdan bir fəaliyyət növü kimi sığorta zənginləşdirmə metodlarından birinə çevrilir. Sığorta əmtəə formasına keçir, adi bir ticarət

müəssisəsinə çevrilir, bazarda işə başlayır. İlk sığorta, səhmdar və qarşılıqlı şirkətlər meydana çıxır. İngiltərə bu baxımdan xüsusi yer tutur. İlk sığorta şirkətləri burada XVII əsrin 80-ci illərində yanğın sığortası sahəsində meydana çıxdı. Yanğın sığortasının inkişafını və sığorta şirkətlərinin meydana gəlməsini sürətləndirən təkan, ümumiyyətlə, 1666-cı ildə Londonda 70 min insanın ölümünə səbəb olmuş tarixi yanğın oldu. Eyni zamanda, Fransada dəniz sığortası sahəsində sığorta şirkətləri var (1686-cı il, Paris). Sonra sığorta şirkətləri digər ölkələrdə meydana çıxır: İtaliya (Genoa – 1741-ci il), Danimarka (1746-cı il), İsveç (1750-ci il) və s (Balabanov İ., 2018: s.29).

1779-cu ildə London Lloyd Assosiasiyasının üzvləri Almaniyada, İtaliyada, Hollandiyada, Fransa və Rusiyada dəniz sığorta münasibətlərini tənzimləyən bir nümunə kimi xidmət edən dəniz sığorta müqaviləsi formasını – Lloyd İmza Formulyarını qəbul etdilər.

Tədricən sığorta iqtisadiyyata zərər verən digər mənfi amillər və təbii fəlakətlərlə mübarizədə istifadə olunmağa başlayır.

XIX əsrdə kartellər və konsernlər kimi sığorta birlikləri aparıcı yer tuturdu. İlk böyük kartellərdən biri 1874-cü ildə Berlində yaradıldı. Bu beynəlxalq xarakter daşıyırdı və ortaya çıxanda 16 sığorta şirkətindən (Avstriya, Rus, İsveç və s.) ibarət idi.

Sığortanın Azərbaycanda inkişafının əsas mərhələləri aşağıdakı kimidir (Ataşov B.X., Ələkbərov Ə.Ə., Xudiyev N.N., 2018):

- 1786-1917-ci illərdə sığorta;
- dövlət sığorta inhisarı prinsipinin dağılması;
- ittifaq respublikalarında sığortanın formalaşması;
- milli sığorta bazarının yaranması;
- dövlət sığortasının bütün növləri və formaları üzərində dövlət nəzarətinin qurulması.

1917-ci ildə Oktyabr İnqilabından sonra sığorta işinin transformasiyası iki mərhələdə baş verdi: - Sığortanın bütün növləri üzərində nəzarət quruldu və Sığorta Şurası yaradıldı.

Sığorta işi SSRİ-də rəsmi olaraq mövcud idi. Lakin sığorta sektoru tək və bənzərsiz sığortaçı – Qosstrax (Dövlət Sığortası) tərəfindən inhisara alındı. Bir çoxları bu fəaliyyət forması barədə heç məlumat da vermədilər, lakin kommersiya, maliyyə və biznes riskləri, habelə sahibkarlığın leqallaşdırılması halında vəziyyət dəyişdi. 15 respublikanın hamısında iki sığorta təşkilatının - Qosstrax və İnqostraxın inhisarı mövcud idi. Onların funksiyası dövlət tərəfindən tənzimlənirdi və sığorta haqqlarının xeyli hissəsi büdcəyə köçürülürdü.

80-ci illərin sonu - 90-cı illərin əvvəllərində özəl sığorta şirkətlərinin formalaşması başlandı. SSRİ-nin dağılması bu prosesi sürətləndirdi və hər bir respublika tək öz sığorta bazarını yaratmağa başladı. Belə ki, 1990-1993-ci ildə Azərbaycan Respublikasında sürətlə şəxsi və əmlak sığortası inkişaf etməyə başladı. İnflyasiya şəraitində fərdi sığortanın artım tempi digər növlərdən üstün olmağa başladı. Əmlak sığortası inflyasiya səbəbindən azaldı (Ataşov B.X., Ələkbərov Ə.Ə., Xudiyev N.N., 2018).

Azərbaycanda öz inkişafında sığorta əsasən 3 mərhələdən keçdi: 1917-ci il oktyabr inqilabına qədər olan dövr, inqilabdan sonrakı dövr (1917-1990-cı illər) və 1990-cı ildən başlayaraq müasir dövr (Xudiyev N.N., 2015).

Azərbaycanda sığorta işlərinin təmin edilməsinə 19-cu əsrin ortalarından etibarən başlanmışdır. Azərbaycanda sığorta istehsal münasibətlərinin inkişafı, qaz və neft sənayesinin yaranması və sahibkarlığın intensivləşməsi ilə sıx bağlıdır. O dövrdə Azərbaycanda xarici ölkələrin şirkətlərinin filialları açılmışdı. Əsasən gəmilərin sığortası üzrə ixtisaslaşmış Lloyd İngilis şirkətinin filialları, həmçinin Rus Lloyd şirkəti və Almaniyadan Rusiya və İranın sərhəd limanlarına daşınan malların sığortasında iştirak edən Repman və Rust Sığorta Evi tərəfindən təmsil olunan Şimali Alman Lloyd İngilis şirkətinin iki nümayəndəliyi, həmçinin gəmi və yüklərin sığortasını təmin edən Alman, Levantine Line şirkəti Azərbaycanda fəaliyyətə başladılar (İbrahimov E.R., Hüseynov M.C. və b., 2017).

1910-cu ildə Bakı şəhərində cəmi 18 sığorta şirkəti fəaliyyətlə məşğul idi. Ən böyük sığorta təşkilatı Rusiya Sığorta Şirkəti idi. Bakı şəhərində sığorta işinin əsaslarını Xəzər dənizi boyunca hərəkət edən gəmilərin sığortası yaradırdı.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda, keçmiş SSRİ-nin digər respublikalarında olduğu kimi, dövlət sığorta sistemi də qurulmuşdu. Azərbaycan SSR Dövlət Sığortası Baş İdarəsi və SSRİ İnqosstraxının Bakı filialı respublikada sığortanın inkişafında böyük rol oynayırdı.

Ölkədəki kooperativ sığorta 1931-ci ildə fəaliyyəti dayandırılmış Centrosoyuz istehlakçı kooperasiyası vasitəsilə həyata keçirildi. Bundan sonra sığorta əməliyyatları Dövlət Sığortasının əlində fokuslanmağa başladı. 80-ci illərin sonlarına qədər respublikamızda sığorta iki sığorta korporasiyasının - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sığorta Şirkəti və SSRİ xarici dövlət təşkilatının Bakıdakı filialının inhisarında idi.

Ölkəmizdə sığorta işi 1990-cı illərdən sonra bağımsız şəkildə irəliləməyə başladı. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin yanında 1991-ci ildə Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti təsis edildi. Bu qurumun məqsədi Azərbaycanda sığorta bazarının inkişafını tənzimləmək, sığortaçı və sığortalananların və ölkə maraqlarının qorunması, metodik göstərişlərin icrası, uyğun normativ aktların yaradılması və s.-dir. Ümumilli sığorta bazarı 1992-ci ilin ilk aylarından formalaşmağa başladı.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycanın tarixində ilk dəfə 1993-cü ilin yanvarında "Sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul etdi.

Hazırda Azərbaycanda sığorta bazarının inkişaf mərhələsində olduğunu deyə bilərik. Sığorta şirkətləri 40-dan artıq icbari və könüllü sığorta növləri üzrə fəaliyyət göstərirlər. Ancaq bu kifayət etmir. Müqayisə üçün deyirik ki, inkişaf etmiş ölkələrdə vətəndaşlara 300-dən artıq fərqli sığorta xidmətləri göstərilir.

1991-ci il ərzində ölkəmizdə 62 sığorta korporasiyası, eləcə də 53 milli və 9 müştərək sığortaçı fəaliyyətdə olmuşdur. Əksər kommersiya sığorta şirkətinin sığortalıların etibarını qazana bilməməsi səbəbindən 33-ü iflas edərək fəaliyyətlərini dayandırdı. 2006-cı ilin əvvəllərində ölkəmizdə 29 qeydiyyatda olan sığorta təşkilatı fəaliyyət göstərməkdə idi, onlardan 22-si özəl, 6-sı isə

qarışıq mülkiyyət formasında olan dövlət kommersiya şirkəti idi (Abbasov İ.M. Həsənov İ.C., 2013).

1.2. Sığortanın növləri, subyekti və infrastrukturu

Sığortanın bir neçə növü vardır:

1) Əmlak sığortası

Hüquqi və fiziki şəxslər mülkiyyət marağı olan obyektlər üçün sığorta müqavilələri bağlaya bilərlər: binalar, tikililər, ötürücü qurğular, güc işçiləri və digər maşınlar, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri, balıqçılıq və digər gəmilər, balıqçılıq qurğuları, davam edən və kapital tikinti, inventar, hazır məhsullar, mallar, xammal, materiallar və digər əmlak.

Mənzillərin sığortası - daşqın, yanğın, üçüncü şəxslərin qanunsuz hərəkətləri, təbii fəlakət, əmlak oğurluqları, o cümlədən məişət əşyaları kimi hadisələr nəticəsində əmlakın dağıdılması və ya zədələnməsi (ipoteka sığortası da daxil olmaqla), həyat və sağlamlığa zərər vurduğu və əmlaklarına ziyan vurduğu üçün üçüncü şəxslər qarşısında mülki məsuliyyət riski, əmlakın məhv edilməsi (zədələnməsi) nəticəsində kirayə mənzil üçün nəzərdə tutulmamış xərclər riski (Kayahan, C., Öztürk, D., 2013).

Yanğın riskləri və təbii fəlakət riskləri - əmlak sığortasının bu növü üçün standart risklər aşağıdakılardır: yanğın, ildırım, partlayış, sel, zəlzələ, çökmə, fırtına, qasırğa, yağış, dolu, sürüşmə, sürüşmə nəticəsində ölən və ya əmlaka dəyən zərərlər, yeraltı suların hərəkətləri, sel, qeyri-adi şaxtalar və bu ərazidə güclü qar yağışı, təbii fəlakətlər nəticəsində elektrik enerjisinin kəsilməsi, nəqliyyat vasitələrinin qəzaları, istilik, santexnika, kanalizasiya və digər sistemlər, qonşu ərazilərdən suyun daxil olması, oğurluq, üçüncü şəxslərin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində elektrik enerjisinin verilməsində fasilələr.

Fasiləsiz iş sığortası - əmlak sığortası müqaviləsi üzrə sığorta olan bir hadisənin baş verməsi ilə əlaqədar istehsalın dayandırılması nəticəsində vurulan zərərin sığortası. Sığorta sahibi malların, işlərin, xidmətlərin istehsalında azalma və sığortalı biznesin davam etdirilməsi xərcləri nəticəsində əldə olunmayan

mənfəətdən ibarət olan fəaliyyətdəki fasilədən yaranan zərərlərə kompensasiya olunur.

Tikinti və quraşdırma risklərinin sığortası-Bura istifadə olunan bütün materiallar, tikinti sahəsindəki avadanlıqlar və tikinti texnikası, inşaat maşınları, ərazinin təmizlənməsi xərcləri, zibilin çıxarılması, dəstək kimi tikinti-quraşdırma işlərinin sığortası aiddir.

Nəqliyyat vasitəsi sığortası - qəza və ya oğurluq hadisəsindən sonra nəqliyyat vasitəsinin bərpası xərcləri ilə əlaqəli sığortalıların əmlak maraqlarını qorumaq üçün nəzərdə tutulmuş sığorta.

Yüklərin sığortası - yük sahibinin əmlak maraqlarının sığortası. Müxtəlif nəqliyyat vasitələri ilə daşınan yüklərin (malların) zədələnməsi və ya itməsi nəticəsində dəymiş zərərin əvəzini təmin edir.

2) Məsuliyyət sığortası

Məsuliyyət sığortası vəziyyətində sığorta obyektı sığortalı (sığortalan şəxs) tərəfindən üçüncü şəxslərin həyatına, sağlamlığına və ya əmlakına vurulmuş zərərin ödənilməsi ilə əlaqəli əmlak maraqlarıdır.

Üçüncü şəxslər qarşısında ümumi mülki məsuliyyətin sığortası - üçüncü şəxslərin ümumi mülki məsuliyyət sığortası obyektı üçüncü şəxslərin əmlakına, həyatına və sağlamlığına dəymiş ziyana görə məsuliyyətdir. Məsuliyyət sığortası - əmlak qanunvericiliyinin müddəalarına uyğun olaraq elan edilmiş tələbləri üçüncü tərəflər tərəfindən sığortaçıya təqdim edildiyi təqdirdə sığorta zərərinin ödənilməsi (Adamçuk N., 2017: s.37).

Mal istehsalçısının, xidmət istehsalçısının məsuliyyəti sığortası - məhsul və xidmət istehsalçısının mülki məsuliyyətinin sığortası obyektı onun istehsal etdiyi mal və xidmətdən istifadə nəticəsində yaranan şəxsə və ya əmlaka mümkün zərər üçün məsuliyyətdir.

Direktorlar və vəzifəli şəxslərin məsuliyyəti sığortası (Directors & Officers liability - D&O) - direktorlar və vəzifəli şəxslərin məsuliyyət sığortasının obyektı şirkət rəhbərlərinin şirkət idarə edərkən yol verilmiş səhvlər nəticəsində şirkət səhmdarlarına mümkün ziyana görə məsuliyyətidir.

Peşəkar məsuliyyət sığortası - peşə məsuliyyətinin sığortası obyektı peşə sahiblərinin səhv hərəkətləri ilə nəticələnə bilər ki, bu da ziyanla nəticələnə bilər.

İşəgötürənlərin məsuliyyət sığortası - işəgötürənlərin məsuliyyət sığortasının obyektı işçilərinin əmlakına, həyatına və sağlamlığına mümkün zərər üçün məsuliyyətdir.

Ətraf mühitə dəymiş ziyanla görə məsuliyyət sığortası - ətraf mühitə dəymiş ziyanla görə məsuliyyət sığortası obyektı şəxsin hərəkətləri nəticəsində qəfil və gözlənilməz ekoloji ziyanla görə məsuliyyətdir (Məmmədəliyeva O., 2016: s.56).

Nəqliyyat vasitəsi sahibinin məsuliyyət sığortası – bura sığortalı şəxsin günahı ilə nəqliyyat vasitəsi qəzasında zərər çəkmiş tərəfə dəymiş ziyanla görə kompensasiya daxildir. Sığortaçı sığorta hadisəsi nəticəsində yaranan faktiki xərcləri, lakin sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta məbləğindən çox olmamaqla ödəyir.

Xaricə səyahət edərkən nəqliyyat vasitəsi sahibinin məsuliyyət sığortası (Yaşıl kart-Green Card) - xaricdə səyahət edən nəqliyyat vasitəsi sahibinin öz avtomobilində məsuliyyəti sığortası.

3) Şəxsi sığorta

Fərdi sığortaya fərdin həyatında baş verən hadisələrlə əlaqəli bütün sığorta növləri daxildir. Fərdi sığorta sənayesinə sığorta obyektı, sığortalı, ya da sığorta olunanın həyat və sağlamlığı, eləcə də əmək qabiliyyəti və pensiya təminatları ilə əlaqəli əmlak maraqları olduğu sığorta növləri daxildir.

Həyat sığortası, pensiya sığortası - insanın həyatı sığorta obyektı kimi çıxış etdiyi bütün sığorta növləri həyat sığortası hesab olunur. Ancaq bir insanın həyat xərcinin nə qədər olduğunu müəyyənləşdirmək mümkün olmadığından sığorta təşkilatları müştərinin gəlirlərini rəhbər tutur. Sığorta təminatının orta hesabla müştərinin illik gəlirləri 3 ilə 10 arasında dəyişir. Həyat sığortası müqavilələri ən azı bir il müddətinə bağlanır. Həyat sığortası müxtəlif riskləri əhatə edə bilər. Bu qəza, əlillik, qismən əlillik və kritik xəstəliklərdən (onkoloji və s.) sığortadır. Beləliklə, həyat sığortası üzrə öhdəlik aşağıdakı hallarda sığorta

məbləğinin ödənilməsinə nəzərdə tutur: sığortalı sığorta müddətinin sonuna qədər sağ qaldıqda, sağlamlıq itkisi ilə, sığortalıların ölümü ilə əlaqədar.

Ayrı-ayrılıqda, pensiya sığortasına diqqət yetirilməlidir. Bu yığılma ilə həyat sığortasıdır, ancaq proqramın sonu şəxsin pensiya yaşına bağlıdır.

Qəza sığortası - qəza sığortası sığortalıların sağlamlığını itirməsi və ya ölümü nəticəsində dəymiş ziyanı ödəməkdən ötürü nəzərə alınmışdır. Bu qrup və ya fərdi şəkildə, habelə könüllü, icbari sığorta formalarında həyata keçirilə bilər.

Tibbi sığorta - sığorta hadisəsi baş verdikdə vətəndaşlara yığılan vəsaitlər hesabına tibb yardımını almaq və profilaktik tədbirləri maliyyələşdirmək üçün təminatdır. Tibbi sığorta icbari və könüllü sığorta şəklində ola bilər.

Xaricə səyahət sığortası - Sığorta sahibi xaricə gedərkən əmlakına, həyatına və sağlamlığına dəyən zərərdən qorunmanı təmin edir. Sığorta risklərinə aşağıdakılar daxil ola bilər: qəza paketi, tibbi xərclər, stomatologiya, cərrahiyyə, tibbi evakuasiya, cənazə kompensasiyası, qalıqların qaytarılması, təcili otel xərcləri, təcili vəziyyətdə bir iş yoldaşının səyahəti, ailə üzvünün təcili çağırışı, ləğv və ya səyahətin kəsilməsi, həbsxanadan azad olma girovu, baqajın gecikməsi və itirilməsi, uçuşun təxirə salınması, təyyarənin tutulması, mülki məsuliyyət, hücum, qaçırma (Bakirov A., 2016: s.71).

4) Maliyyə və spesifik risklərin sığortası

Maliyyə defoltu sığortası - qarşı tərəfin etibarsızlığı nəticəsində dəymiş zərərin sığortası.

Mülkiyyət sığortası - üçüncü şəxslərin iddiaları üzrə qanuni qüvvəyə minmiş birinci instansiya məhkəməsinin qərarı əsasında mülkiyyət hüququnun itirilməsi nəticəsində əmlak itkisi.

Siyasi risk sığortası - hakimiyyət nümayəndələrinin hərəkətləri nəticəsində yaranan zərərlərin sığortası (MDB ölkələrində xüsusilə geniş yayılmamışdır)

Sığorta bazarının subyektlərini, sığorta münasibətlərinin iştirakçılarını nəzərdən keçirməyə başlayacağıq. Aydındır ki, sığorta xidmətlərinin alıcıları ilə yanaşı sığorta bazarında da müxtəlif növ satıcılar fəaliyyət göstərir. Sığorta təşkilatları, qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri, sığorta brokerləri və sığorta aktuarları

sığorta işinin subyektləridir. Qanun sığorta münasibətlərinin aşağıdakı iştirakçılarını müəyyənləşdirir:

- siyasətçilər, sığorta olunanlar, faydalananlar;
- sığorta şirkətləri;
- qarşılıqlı sığorta şirkətləri;
- sığorta agentləri;
- sığorta brokerləri;
- sığorta aktuarları;
- sığorta nəzarətçisi;
- özünü tənzimləyən təşkilatlar da daxil olmaqla sığorta qurumlarının

birlikləri.

Sığorta sahibi sığortaçılarla sığorta müqavilələri bağlayan və ya qanunla polis sahibi olan hüquqi və ya səlahiyyətli fiziki şəxsdir.

Sığorta bazarının ikinci əsas subyekti sığorta, müştərək sığorta, təkrarsığorta, qarşılıqlı sığorta üçün xüsusi olaraq yaradılmış və lisenziya almış sığortaçı, hüquqi şəxs, ayrıca bir təsərrüfat subyektidir. Sığortaçılar aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirirlər:

- sığorta haqları almaq;
- itki və ya zərərin miqdarını müəyyənləşdirmək;
- sığorta ehtiyatlarını formalaşdırmaq;
- aktivlərə investisiya qoymaq;
- sığorta ödənişləri etmək.

Sığortaçıların aşağıdakı növləri fərqlənir: sığorta şirkətləri, təkrarsığorta şirkətləri, qarşılıqlı sığorta şirkətləri.

Sığorta şirkətləri (təşkilatlar) - sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsində ixtisaslaşmış kommersiya təşkilatlarıdır.

Təkrarsığorta şirkətləri yalnız təkrarsığorta ilə, yəni bir sığortaçı (təkrarsığortaçı) tərəfindən digər sığortaedənin (təkrarsığortaçı) sığorta müqaviləsi ilə sığorta ödəmə öhdəliklərinin qəbul edilməsi ilə əlaqədar olan əmlak maraqlarının qorunması ilə əlaqəli fəaliyyət göstərir.

Təkrarsığorta şirkətləri sığorta xidmətləri əldə etmir və satmırlar, lakin bütün sığorta sisteminin etibarlılığı və sabitliyini təmin edən sığorta xidmətlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli risklərdir. Məsələn, “A” sığorta şirkəti onun portfelini çox riskli edən böyük bir risk sığortaladı. Bu vəziyyətdə təkrar sığorta bu riski azaltmaq üçün ən yaxşı üsuldur. Sığorta şirkətlərinin xarakterik əlamətlərə görə təsnifatı Cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1: Sığorta şirkətlərinin təsnifatları

Təsnifat əlamətləri	Sığorta şirkətləri qrupu
İnstitusional bölgü	-səhmdar; -pay; -dövlət
Ərazi bölgüsü	-yerli; -milli
Sahə bölgüsü	- fərdi sığorta sahəsində sığorta əməliyyatlarını həyata keçirmək (məcmu həyat sığortası və fərdi risk sığortası); - müxtəlif növ əmlak sığortası sahəsində sığorta əməliyyatlarının aparılması; - əmlak sığortası və fərdi risklərin sığortası sahəsində sığorta əməliyyatlarının aparılması
Növlərə bölünməsi	- icbari sığorta sahəsində fəaliyyət göstərmək; - könüllü sığorta sahəsində fəaliyyət göstərmək

Mənbə: Бакиров, А.Ф.(2016) Формирование и развитие рынка страховых услуг Москва, Финансы и статистика, с.95

Sığorta şirkətlərinin, təkrarsığorta şirkətlərinin də riskləri qəbul edərkən təkrarsığorta əməliyyatları edə biləcəyi aydınlaşdırılmalıdır. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, sığorta şirkəti təkrar sığorta üçün, sığorta haqlarını qəbul etmək üçün əməliyyatlar aparmaq üçün müvafiq lisenziyaya sahib olmalıdır. Bundan əlavə, qanunvericilik burada əlavə şərtlər və məhdudiyyətlər tətbiq edir: birincisi, həyat sığortası müqaviləsi üzrə risk (maliyyələşdirilən hissə) təkrarsığortaya verilmir; ikincisi, şirkətin həyat sığortası üçün lisenziyası varsa, o zaman əmlak sığortası üçün təkrarsığortada riskləri qəbul etmək hüququ yoxdur (Bakirov A., 2016: s.76).

Qarşılıqlı sığorta şirkəti olduqda, eyni vaxtda sığortaçı və sığortaçı kimi fəaliyyət göstərən qarşılıqlı fondun iştirakçıları tərəfindən fondların

mərkəzləşdirilməsi əsasında sığorta fondu yaradılır. Nəticə olaraq qarşılıqlı sığorta şirkətinin iştirakçıları onun bütün aktivlərinə sahibdirlər.

Sığorta vasitəçiləri. Dünyada əksər sığorta əməliyyatları sığorta vasitəçiləri vasitəsi ilə həyata keçirilir, bunlar arasında fərqlidir:

- sığorta brokerləri,
- sığorta agentləri.

Sığorta agentləri - dövlətin ərazisində daimi yaşayan və fəaliyyətlərini mülki müqavilə əsasında həyata keçirən, sığortalı ilə münasibətlərdə sığortaçısını təmsil edən və verilən səlahiyyətə uyğun olaraq sığortaçı və onun adından çıxış edən fiziki və ya hüquqi şəxslər.

Sığorta brokerləri - dövlətin hüddudlarında daimi yaşamaqda olan və qanunla təsdiqlənmiş qaydada fərdi sahibkar kimi qeydiyyatla alınan, sığortalanan (təkrarsığortalanan) və ya sığortaedənin (təkrarsığortaçının) maraqlarına cavab verən fiziki və ya hüquqi şəxslər və sığortalanan (təkrarsığortalanan) və sığortaçı (təkrarsığortaçı) arasında sığorta (təkrarsığorta) müqavilələrinin bağlanması, habelə bu müqavilələrin icrası ilə əlaqədar fəaliyyət göstərirlər. Bu müqavilələrin bağlanması ilə əlaqədar xidmətlər göstərildikdə sığorta brokeri eyni vaxtda sığortalı və sığortaçının maraqlarına uyğun hərəkət etmək hüququna malik deyil.

Sığorta brokerlərinin sığorta agenti, sığortaçı, təkrarsığorta kimi fəaliyyətləri istisna olmaqla, sığorta ilə əlaqəli qanunla qadağan olunmayan digər işləri həyata keçirmək hüququ vardır. Beləliklə, sığorta brokerlərinin sığorta ilə əlaqəli fəaliyyət göstərmək hüququ yoxdur (Bakirov A., 2016: s.78).

Sığorta təşkilatının infrastrukturunu istehsal prosesinə, sığorta təşkilatının strukturuna xidmət edən bir xidmətdir: planlaşdırma, iqtisadi, maliyyə, marketinq, texniki, ekspert. Bu xidmətlər arasında sığorta şirkətinin ixtisaslaşmasından asılı olaraq müxtəlif mütəxəssislərin daxil olduğu ən spesifik ekspert xidmətidir:

- təcili yardım komissarı. Sığortalı gəmilərə, yüklərə, habelə digər əmlak növlərinə dəyən zərərin səbəblərini, xarakterini və miqdarını müəyyənləşdirir, təcili yardım haqqında sənəd tərtib edir

- surveyer. Sığorta üçün götürülmüş əmlaka yoxlama aparan müfəttiş və ya sığortaedənin agentidir. Surveyerin qərarı əsasında sığorta müqaviləsi bağlamaq və ya bağlamamaq məsələsi həll edilə bilər;

- tibbi ekspert. Sığortalıların müalicəsinin keyfiyyəti ilə bağlı tibbi müayinələr aparır, tibb müəssisələrinin ödənişinin reyestrini yoxlayır;

- dispaşer. Dispaşer beynəlxalq dəniz hüququ sahəsində, gəmi, yük və fraxt arasında ümumi ortalama xərclərin bölüşdürülməsi üzrə hesablamaları, yəni dispaşe tərtib edən mütəxəssisdir;

- aktuar. Aktuar sığorta dərəcələrini və sığorta ehtiyatlarını hesablayan bir mütəxəssisdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu mütəxəssislər mütləq sığorta təşkilatının işçiləri deyillər. Çox vaxt bunlar sərbəst, müstəqil agentliklərdir. Beləliklə, ixtisas cəmiyyətləri, yanğın təhlükəsizliyi, əməyin mühafizəsi, təhlükəsizlik tədbirləri və s. üzrə ixtisaslaşmış təşkilatlar səyyar fəaliyyət göstərə bilərlər. Dispaşe çox vaxt müstəqil bir insandır. Təcrübədə xaricdə ümumiyyətlə gəmi sahibi tərəfindən dəvət olunur.

1.3. Sığorta bazarının dövlət tənzimlənməsi

Sığorta bazarının iştirakçıları alıcılar, satıcılar, vasitəçilər və onların birlikləridir. Alıcılar kateqoriyasını sığorta və təkrarsığorta şirkətləri təmsil edir. Satıcılar kateqoriyası sığortaçılardan, müəyyən bir satıcı ilə sığorta müqaviləsi bağlamaq qərarına gəlmiş fiziki və hüquqi şəxslərdən ibarətdir.

Satıcı və alıcı arasındakı vasitəçilər sığorta agentləri və sığorta brokerləridir. Sığorta bazarının quruluşu iki aspekt ilə xarakterizə olunur: institusional və ərazi.

İnstitusional aspektdə sığorta bazarının quruluşunu səhmdar, korporativ, qarşılıqlı və dövlət sığorta şirkətləri təmsil edir.

Ərazi baxımından yerli və dünya bazarları fərqlənir. Buna görə bazarın açıq bir sistem olduğunu söyləmək lazımdır, çünki onu əhatə edən dünya bazarı praktik olaraq məhduddur. Bazar sistemi məkanda yuxarıya doğru yönəldilmiş bir spiral şəkildə göstərilə bilər, hər bir növbəsi onun sığorta xidmətlərinin istehlakçısına

təsir səviyyəsini xarakterizə edir. Sığorta bazarı iki sistemin - daxili və xarici sistemlərin daxili birliyidir. Daxili sistemi sığortaçının özü idarə edir, xarici sistemin səlahiyyətləri məhduddur (İbrahimov E.R., Hüseynov M.C. və b., 2017).

Daxili sistem bazarı idarə edən sığorta şirkətləri ilə təmsil olunur. Xarici isə bazarın daxili sistemini əhatə edən və ona təsir edən qüvvələr sistemidir. Buraya daxildir: bazar tələbi və rəqabət, sığorta şirkətinin texniki səviyyəsində bir amil.

Bazar tələbi - sığortaçının tələb olunan kommersiya fəaliyyətidir.

Rəqabət müştərilərinə xidmət olaraq sığorta təmin edən bazar sisteminin vacib bir hissəsidir.

Bazar tələbi və rəqabət sığorta prosesinin və bütün infrastrukturun (agentliklər, sığorta şirkətlərinin filialları, nümayəndəliklər) texniki dəstəyin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini diktə edir.

Sığortaçının qərar qəbul etmə motivi aşağıdakı iqtisadi və psixoloji şərtlərə əsaslanır:

- sığortaçı həmişə rəşional davranır. İnsan ideal alternativ tapmadıqda, istəkləri ilə sığorta öhdəliklərini yerinə yetirmək imkanları arasında ən yaxşı seçim taparaq güzəştə gedir

- insan həmişə sığorta maraqlarını minimum maliyyə xərcləri ilə təmin etməyə çalışır. Sığorta müqaviləsi bağlamaq qərarına gəlməzdən əvvəl bu sığorta maraqlarını təmin etmək üçün bütün alternativləri araşdırır.

Sığorta təşkilatı müxtəlif sığorta şirkətləri, dövlət sığorta şirkətləri, qurumları, sığorta şirkətləri, özəl firmalar, səhmdar sığorta şirkətləri və s. hamısı ümumi dövlət iqtisadi sistemində müstəqil bir təsərrüfat subyekti kimi fəaliyyət göstərir.

Sığorta şirkəti, sığorta işinin, yəni fondun fəaliyyətinin idarə edilməsinin tarixən müəyyən olunmuş formasıdır. Sənayeləşmiş ölkələrdə sığorta şirkətləri aşağıdakı kimi problemlərlə üzləşirlər:

- böyük sığorta qruplarının yaranması
- müştəri istəklərinin artması
- sığorta işinin beynəlmilləşməsi
- maliyyə fırladaqları

- qiymətli kağızlara qoyulan investisiyalar
- bir çox ölkədəki siyasi vəziyyətin qeyri-sabitliyi
- yeni informasiya texnologiyalarının yaranması
- sığorta işçilərinin şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək
- heyətin balanssız yaş quruluşu.

Qərbdə sığorta şirkətləri tərəfindən qəbul edilən yeni informasiya texnologiyaları, sığorta şirkətinin ofisindəki sənədlərlə böyük işlə əlaqədar kütləvi yaradılması stereotipini kökündən dəyişdirdi. Sığorta məlumatlarının toplanması və işlənməsinin kompüterləşdirilməsi əmək məhsuldarlığını, əməliyyat səmərəliliyini və qərar qəbul etmə səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırdı. Yeni informasiya texnologiyaları kredit kartlarının tətbiqinə öz töhfəsini verdi. Sığorta şirkətləri ilə kommersiya bankları arasında rəqabət artır, yəni sığorta işi təqdim olunur (İbrahimov E.R., Hüseynov M.C. və b., 2017).

Sığorta şirkətlərini aşağıdakı qruplara bölmək olar:

- həyata keçirilən əməliyyatların xarakteri ilə
- mənsubiyyətə görə
- nizamnamə kapitalı baxımından
- xidmət sahəsi üzrə

Beləliklə, səhmdar sığorta şirkətləri öz nizamnamələrinə sahib olan və şirkətin məqsədlərini müəyyənləşdirən hüquqi şəxsdir. Şəxsi sığorta şirkətləri bir şəxsə və ya bir ailəyə aiddir. Dövlət sığorta şirkətləri dövlət tərəfindən qurulan təşkilati bir forma. Hökumət sığorta şirkətləri, fəaliyyətləri subsidiyalara əsaslanan qeyri-kommersiya şirkətləridir. Onlar işçilər üçün işsizlik sığortası kompensasiyası, peşə əlillik dərəcələrində ixtisaslaşırlar.

Sığorta şirkətinin ali rəhbərliyi aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir:

- bu mərhələdə sığorta şirkətinin ümumi məqsədinin müəyyənləşdirilməsi
- idarəetmə strukturunun inkişafı
- bir strategiya, sığorta şirkətinin iş planlaşdırması
- marketinqin və onun konsepsiyalarının inkişafı
- maliyyə siyasətinin tərfi

-fəaliyyət sahələrinin formalaşdırılması: əmlak, şəxsi, dövlət, bələdiyyə məsuliyyətinin sığortası və təkrarsığorta

- kadr və sosial siyasət qərarı.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, sığorta şirkətlərinin sığorta təşkilatının adından sığorta müqavilələri bağlamaqla məşğul olan, sığorta sənədlərini tərtib edən və onları toplayan personal olaraq sığorta agentlərinə sahib olduqlarını söyləmək lazımdır.

Müqavilənin müvəffəqiyyətlə bağlanması sığorta agentinin peşəkar keyfiyyətlərindən asılıdır: ünsiyyətlik, sürətli reaksiya, maliyyə vəziyyəti, ümumi mədəniyyət səviyyəsi, xarici cəlbedicilik, nəzakət və mehribanlıq və s.

Sığorta təşkilatı onun təşkilatı və iqtisadi əsasını təmsil edir (Abbasov İ.M., Həsənov İ.C., 2013):

- 1958-ci ildə Dövlət Sığorta sistemi möhkəm mərkəzləşdirildi
- 1967-ci ildən Dövlət Sığorta sistemi ittifaq-respublika olmuşdur
- 1992-ci ildən etibarən onların dövlət sığorta sistemlərinin müstəqilliyi təsdiq edildi.

Sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti və qaydaları vahid qanunvericilik aktları və “Sığorta haqqında” Qanunla müəyyən edilir (“Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999).

Dövlət tənzimlənməsi xarici kapitalın Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta işində iştirakının formaları, metodları və dərəcəsi ilə bağlı ardıcıl siyasət yürütmək üçün vacibdir.

Dövlət tənzimlənməsinin obyektı səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərən sığorta xidməti bazarının formalaşması ilə yanaşı, eyni zamanda inkişafını təmin etməkdir.

Sığorta vacib və kompleks bir xidmətdir və buna görə sığorta xidmətlərinə dövlət nəzarəti zəruridir .

“Sığorta haqqında” Qanunda deyilir ki, sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarəti Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Onun əsas vəzifəsi sığorta təşkilatlarının sığorta müqavilələri ilə bağlı öhdəliklərini yerinə yetirmələrini təmin etməkdir.

Dövlət sığortasının əsas problemi sığortanın ödəmə qabiliyyətini təmin edən ehtiyatların həcmidir.

Sığorta nəzarətinin funksiyaları aşağıdakılardır:

- sığortaçıların milli reyestrinin aparılması
- sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisenziyanın verilməsi məsələsinin həlli
- sığorta tariflərinin etibarlılığına və sığortanın ödəmə qabiliyyətinə nəzarət etmək
- sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və yerləşdirilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi
- sığorta fəaliyyəti ilə bağlı normativ və metodiki sənədlərin hazırlanması
- sığorta təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi
- sənayedə qanun və qaydanın qorunması .

AR ərazisində fəaliyyət göstərən sığortaçıların sığorta əməliyyatlarının lisenziyalasdırılması AR Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir.

Mülkiyyət məsuliyyətinin sığortası, könüllü və fərdi sığortanın həyata keçirilməsi üçün lisenziyalar verilir. Lisenziyanı əldə etmək üçün sığortaçının qanunla müəyyən edilmiş miqdarda nizamnamə kapitalına sahib olması lazımdır. Sığortaçılara verilən lisenziya aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- maliyyə sabitliyini təmin etmək
- biznes planı

Sığorta fəaliyyətlərinin vergisi vacibdir, çünki vergi tərkibi sığorta şirkəti tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş dövlət büdcəsinə ödənilir.

Dövlət vergilərinə daxildir ("Sığorta" Azərbaycan Respublikasının sığorta sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar Toplusu, 2012):

- əlavə dəyər vergisi
- ayrı-ayrı mal növlərinə aksiz vergiləri
- qiymətli kağızlarla əməliyyatlar vergisi
- gömrük rüsumu

- gəlirə vergi
- fiziki şəxslərdən gəlir vergisi
- gömrük rüsumlarında qeyd olunan vergilər, möhür rüsumu.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, sığorta təşkilatı sığorta ekspertizasının əsaslarına ehtiyac duyur, yəni:

- sığorta araşdırmasının vaxtında aparılması
- vəziyyətin qiymətləndirilməsinin tamlığı
- planlaşdırılmış tədbirlər
- hərəkətin qanuniliyi
- obyektivlik və faktların təhlili.

Sığorta ekspertizasının məqsədləri aşağıdakılardır :

- sığorta hadisəsinin obyektiv qiymətləndirilməsi
- sığorta hadisəsinin qiymətləndirilməsi üçün məlumatların toplanması
- sığorta ekspertizası təcrübəsinin təhlili və ümumiləşdirilməsi
- sığorta obyektinin vəziyyətinin dövrü monitorinqini aparmaq. Sığorta təşkilatı, hər hansı digər sahibkarlıq quruluşu kimi, fəaliyyətindən müəyyən gəlir əldə etməlidir.

Sığortaçının gəliri sığorta və qanunla qadağan olunmayan digər fəaliyyətlər nəticəsində hesablarına daxil olan pul vəsaitlərinin ümumi məbləğidir.

Mühasibat uçotu praktikasında sığortaçılar tərəfindən gəlir vergisini ödəmək üçün vergi bazasının müəyyənləşdirilməsi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq aşağıdakılar daxildir (Xudiyev N.N., 2015):

- sığortaçının gəliri
- sığorta fəaliyyətindən əldə olunan digər gəlirlər
- digər fəaliyyətlərdən gəlir

Sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlir sığortaçının gəlir bazasının doldurulmasının əsas mənbəyidir, eyni zamanda sığorta işinin təşkili üçün əsas şərtidir.

Sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyəti birbaşa sığorta ilə əlaqəli deyil. Siyasət sahiblərinin töhfələrin investisiya mənbəyi kimi istifadəsinə

əsaslanır. İnvestisiyalardan əldə olunan gəlir bankın dividendlərdən alınan əmanətləri, qiymətli kağızlardan, daşınmaz əmlakdan və s.-dir.

İnvestisiya gəliri sığorta şirkətləri üçün vacib gəlir mənbəyidir. Birjanın inkişafı olan ölkələrdə müəyyən sığorta növləri üçün investisiya gəliri, sığorta əməliyyatlarından mənfəətin qarşısını almağa imkan verir.

Təkrar sığorta müqaviləsi bağlandıqda, təkrarsığortaçı təkrar sığorta müqafatının bir hissəsini və ya hamısını depozitləşdirəcəyi barədə şərt irəli sürə bilər. Müqavilənin müddəti başa çatdıqda və sığorta hadisəsi olmadıqda, sığortaçıya köçürülən faizlə birlikdə müqafat ödənilir. Hesablanmış faizin miqdarı təkrarsığorta müqaviləsində nəzərdə tutulur.

Mülki qanunvericiliyə əsasən sığorta şirkəti müştərinin maraqlarını təmsil edə bilər və buna görə sığorta hadisəsinin günahkarını məhkəməyə vermək hüququna malikdir. Müraciətdə məbləğin alınması, adətən, sığortaçı tərəfindən öhdəliklər yerinə yetirildikdən sonra baş verir və bununla da sığorta şirkətinin sığorta ödənişi üçün xərclərini ödəyir (Xudiyev N.N., 2015).

Sığorta təşkilatı təsərrüfat subyekti kimi təsərrüfat fəaliyyətində istifadə olunan əsas vəsaitləri satmaq hüququna malikdir. Bu halda, mənfəət satışından əldə olunan gəlir və əmlakın satılması ilə əlaqədar xərclərin məbləği ilə artan əsas vəsaitlərin balans dəyəri arasındakı fərq olaraq hesablanır. Şirkətə məxsus əmlakı icarəyə vermək olar. Məsələn, Daşınmaz əmlak, əsas vəsaitlər bəzi hallarda icarəyə götürülmüş əmlak kimi istifadə olunur və gəlir mənbəyi - kirayə rolunu oynayır (Ələkbərov Ə.Ə., Ataşov B.X., Xudiyev N.N., 2018).

Şirkətə başqa bir gəlir mənbəyi məsləhət işləri və təlim üçün ödənişdir. Peşəkar heyət ilə bir sığorta şirkəti risk idarəetmə xidmətləri təklif edə bilər, proqram məhsulları quraşdırır və mütəxəssislər üçün təlim verə bilər. Bu gəlirlər sığorta təminatının verilməsi ilə əlaqəli deyil, birbaşa sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədardır.

Fəaliyyəti zamanı sığortaçı müəyyən xərclər daşıyır, yəni sığorta təminatı təmin edilməsi müəyyən xərclərlə müşayiət olunur. Nizamnamə fəaliyyətindən

irəli gələn və maliyyə hesabatlarında müəyyən edilmiş qaydada əks olunan xərclərə sığorta şirkətinin xərcləri deyilir.

II FƏSİL. SIĞORTA BAZARININ ETİMAD PROBLEMLƏRİ VƏ BAZARIN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Avtonəqliyyat vasitələrinin icbari sığortalanmasında zərərlərin tənzimlənməsində yaranan etimad problemləri

1996-cı ildə “Avtomobil nəqliyyatı vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında” ilk qanun qəbul edilmişdir. Sonrakı illərdə icbari sığorta ilə bağlı bir sıra qanunlar qəbul edildi, xüsusən yanğın sığortası, sərnişin sığortası, ekoloji sığorta və s. Əlbəttə, bütün bu qanunların icrası nəticəsində bəzi müsbət təcrübələr qazandı, baxmayaraq ki bəzi mənfi məqamlar da var idi. Sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması üçün “İcbari sığorta növləri haqqında” yeni qanun layihəsinin hazırlanması və zərurət yarandıqda yeni icbari sığorta növlərinin tətbiqi, bu qanuna müvafiq dəyişikliklərin edilməsi qərara alındı (<http://www.e-qanun.az/framework/10311>, 1996).

Avtomobil nəqliyyatı vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası əhatə dairəsi baxımından ən çox yayılmış icbari sığorta növüdür. Avtomobil artan təhlükə mənbəyidir, qəzalar tez-tez baş verir, bunun nəticəsində insanların sağlamlığına və əmlakına müəyyən ziyan dəyir. Qanuna uyğun olaraq, hər kəs ona dəymiş ziyanı ödəmək hüququna malikdir. Ancaq həmişə ziyan vurmayan bir vətəndaş bunun üçün lazım olan maliyyə imkanlarına sahibdir. Bu, əlbəttə ki, hər iki tərəf üçün, həm qəza qurbanı üçün problem yaradır o, dəymiş zərərin əvəzini vaxtında və tam ala bilmir və öz növbəsində, vəsait çatışmazlığı səbəbindən qəzanın törədicisi üçün kompensasiya ödəyə bilmir. Bu vəziyyətdə, avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin məsuliyyətinin icbari sığortası kimi icbari sığorta növü bir çox maliyyə problemlərini həll edən insanların xilas edilməsinə gəlir. Sığorta polisinin alınması üçün az miqdarda pul ödəməklə, polis sahibi hər cür fəvqəladə hallar zamanı mümkün olan maliyyə itkilərindən özünü sığortalayır.

Əvvəlki qanunda əmlaka ziyan dəydikdə sığorta məbləği 1000 AZN təşkil edirsə, yeni qanun bu məbləği 5000 manata qədər artırdı. Eyni şey sağlamlığa dəyən ziyana görə sığorta məbləğinə də aiddir. Bu vəziyyətdə adambaşına düşən məbləğ də 5000 manata qədər artırılır. Beləliklə, bütövlükdə sığorta təminatının məbləği 6 min manatdan 55 min manata qədər, yəni 9 dəfədən çox artır. Və bu siyasət sahiblərinin qorunması üçün daha yaxşı şərait yaradır

(<https://az.sputniknews.ru/tech/20180108/413506189/avtovladelcy-osago-terminaly-oplata-bjuro.html>, 2018).

Avtomobil sahiblərini də sevindirəcək yeni qanunun lehinə başqa bir müsbət məqam vardır. Sığorta şirkətinin ödəməkdən imtina edə biləcəyi hallar yoxdur. Köhnə qanuna görə, sürücünün sərxoş olduğu, sürücülük vəsiqəsi olmadığı, hadisə yerindən itdiyi və s. hallarda bu hallar istisna hal hesab olunurdu. Yeni qanun yuxarıda göstərilən hallarda da ödəniş etməyi nəzərdə tutur, lakin sığorta şirkəti bu pulu günahkarlardan tələb etmək hüququna malikdir. Bu yenidən icbari sığorta prinsiplərinə riayət etmək üçün edilir. Zərər çəkmiş şəxs hər halda təzminat almalıdır. Vurulan şəxs həmin avtomobilin sürücüsünün sərxoş olmasında günahkar olmamalıdır. Bu onun günahı deyil. Hər halda, bir şəxs vurduğu ziyanı görə təzminat almalıdır. Bu yeni qanunun daha bir fərqi var.

Sığorta haqqının hesablanması qaydası da dəyişir. Bu gün bütün avtomobillər üçün sığorta haqqı 10 manatdırsa, yeni qanuna görə, avtomobilin mühərrik həcmindən asılı olaraq fərqlənir. Yəni, baza dərəcəsi olacaq və avtomobilin mühərrik həcmindən asılı olaraq bu baza dərəcəsinə əmsallar tətbiq ediləcək.

Sığorta müqafatı təyin edilərkən bonus-malus sistemi tətbiq olunur. Bənzər bir sistem, hər bir avtomobil sahibi üçün müəyyən bir risk sinifinin təyin edilməsini təmin edir. Bu gün qəza törətməyən səliqəli sürücü ilə çox vaxt yol qəzasının günahkarı olan sürücü arasındakı sığorta müqafatındakı fərq cəmi 2 manatdır. Yeni qanuna görə, sürücü qanuna tabe olsa, heç bir qəza törətmirsə, siyasətinə görə sığorta ödənişləri aparılmır, gələn il bu avtomobil sahibinin risk sinfi azaldılır və ona sığorta haqqından müəyyən endirim verilir. Əksinə, sürücü səliqəsizdirsə, tez-tez qəzanın günahkarı olur və bu səbəbdən sığorta ödənişləri edildirsə, onun risk dərəcəsi artır və sonrakı illərdə daha yüksək sığorta haqqı ödəməyə məcbur olur. Düşünürəm ki, belə bir sistemin tətbiqi vicdansız sürücülərə tərbiyəvi təsir göstərəcək, çünki avtomobil sahibləri tez-tez baş verən qəzalar və onlarda sığorta ödənişlərinin olacağını biləcəklər ki, növbəti bir neçə il ərzində daha yüksək sığorta haqqı ödəməli olacaqlar. Bununla da sığorta xərclərini artıracaqlar (https://aze.az/news_realno_li_obyazatelnoe_71701.html, 2012).

Avtonəqliyyat vasitələrinin istismarı ilə əlaqəli risklərin sığortası nəqliyyat vasitəsi sahibinin və ya istifadəçisinin əmlak maraqları ilə əlaqəli müxtəlif sığorta növlərini birləşdirir. Sığorta marağının yaranması üçün qanuni əsas, nəqliyyat vasitəsinə sahib olmaq və ya istifadə etmək hüququ və üçüncü şəxslərin həyat, sağlamlıq və ya əmlakla əlaqəli əmlak maraqlarına ziyan olduqda öhdəliklərin yaranmasıdır. Avtomobil sığortasının əsas növləri bunlardır: nəqliyyat vasitəsi sığortası, nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin məsuliyyət sığortası, nəqliyyat vasitəsinin sürücüsünün və sənişinlərinin qəza sığortası. Avtomobil sığortasının ən çox yayılmış növləri nəqliyyat vasitəsinin özü ilə əlaqəli sahibinin maraqlarını qoruyan nəqliyyat vasitəsi sığortası və zərərçəkənlər tərəfindən mümkün iddiaların təqdim edilməsi ilə əlaqəli istifadəçinin maraqlarını qoruyan avtomobil sahibinin mülki məsuliyyət sığortasıdır. Avtomobil sahibləri (və ya nəqliyyat vasitəsi istifadəçiləri) üçün məsuliyyət sığortası dünyanın əksər ölkələrində zərərçəkənlərə maddi vəziyyətindən asılı olmayan və bu sığortanın məcburi xarakterini müəyyənləşdirən sığorta şirkətləri tərəfindən həyata keçirilən ödəmə mənbələri yaradaraq məcburidir.

Avtomobil sahibləri üçün məcburi mülki məsuliyyət sığortası müqavilələri üzrə sığorta risklərinin siyahısına nəqliyyat vasitəsinin istifadə edərkən xəsarət almış şəxsin həyatına, sağlamlığına və ya əmlakına xəsarət yetirmək, maddi ziyan, daşınan mallar tərəfindən zərərçəkənə zərər vurma, antik və digər nadir əşyaların zədələnməsi və ya məhv edilməsi, nəqliyyat vasitəsinin sahibinin öhdəlikləri, bina, tikililər, əməyin yerinə yetirilməsində işçilərin həyatına və sağlamlığına zərər vəzifələri və qanunla birbaşa müəyyən edilmiş bir sıra digər hallar daxildir. Eyni zamanda zərər çəkmiş nəqliyyat vasitəsinin sahibi quraşdırılmadığı və ya icbari məsuliyyət sığortası müqaviləsi olmadığı təqdirdə zərər çəkmiş şəxslərə kompensasiya ödəmələri (sığorta kompensasiyasının əksinə olaraq) veriləcəkdir.

Müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatına alınan nəqliyyat vasitələrinin, motorlu nəqliyyat vasitələrinin və kiçik su gəmilərinin könüllü sığortası şərtlərinə əsasən sığorta üçün qəbul edilə bilər.

Avtonəqliyyat vasitəsi sığortası, bir avtomobilin zədələnməsi və ya bir nəqliyyat vasitəsinin qaçırılması kimi müəyyən risklərin sığortalanmasından tutmuş, əksər hallarda avtokasko sığortası praktikasında adlandırılan sığorta risklərinin sığortalanmasına qədər mümkün risklər üçün sığorta şərtlərini təmin edən geniş çeşidli sığorta növlərindən istifadə edir.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, daimi yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər nəqliyyat vasitələrinin sığortalayıcısı ola bilərlər. Eyni zamanda, on altı yaşına çatmış şəxs və digər nəqliyyat vasitələrində - on səkkiz yaşında bir şəxs nəqliyyat vasitəsinin sığortalayıcısı kimi çıxış edə bilər. Bir nəqliyyat vasitəsi, polis sahibi tərəfindən mülkiyyət hüququ əsasında olsa və ya icarəyə verərsə, və ya polis sahibi nəqliyyat vasitəsini digər qanuni əsaslarla, o cümlədən bu nəqliyyat vasitəsindən istifadə etmək (sifariş vermək) üçün qanuni şəkildə təsdiq edilmiş etibarnamə əsasında istifadə edərsə, sığortalana bilər (<https://ru.echo.az/?p=57748>, 2017).

Bu növ icbari sığorta müqaviləsi üçün daha aydın şəkildə, aşağıdakı şərtlər yerinə yetirildiyi təqdirdə sığorta şirkəti sığorta ödənişi ödəməlidir:

- Sığorta müqaviləsi qəza zamanı qüvvədə olmalıdır.
- Nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü nəqliyyat vasitəsindən qanuni olaraq istifadə etməlidir.
- Sürücülük zamanı üçüncü şəxslərin əmlakına və ya üçüncü şəxslərin əmlakına ziyan.
- Qəzaya görə şəxs mülki məsuliyyət daşmalıdır, yəni sürücü günahkar olmalıdır.

Yuxarıda göstərilən şərtlərin hamısı olmadıqda bu növ icbari sığorta müqaviləsi üçün sığorta şirkəti sığorta ödənişi ödəməkdən imtina edir.

Sığorta şirkətlərinin hazırda qarşılaşdığı bir çox hadisəni qeyd etmək istərdik və ödəməkdən imtina üçün bir səbəbləri aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

- Sığorta şirkəti, müqavilənin hadisədən əvvəl və ya hadisədən sonra müqavilə bağlandığı müddətdə başa çatdıqda ödəməkdən imtina edir.

- Sığorta şirkəti bu növ icbari sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq sığortalanan avtomobilə dəymiş zərərin əvəzini ödəməkdən imtina edir (məsələn, ağacın üstündən keçmək, yandırılmış, oğurlanan avtomobil və s.).

- Sığorta olunan şəxsə (nəqliyyat vasitəsi sahibinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası ödəyən və müvafiq icbari sığorta müqaviləsinin tərəfi olan başqa bir şəxs) ziyan dəymişsə, sığorta şirkəti bu icbari sığorta növü üçün sığorta ödəməsindən imtina edir.

Eyni zamanda, sığorta şirkətləri İcbari Sığorta haqqında Qanuna və Mülki Məcəllənin 935-ci maddəsinə zidd olmayan hallarda və yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda sığorta haqqını ödəməkdən imtina edə bilərlər.

Fikrimizcə, nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki mülki məsuliyyət sığortası, ümumi sığorta qanunvericiliyi, sığorta anlayışları və sığorta təcrübələri daha aydın və dəqiq şəkildə başa düşülməsi üçün daha geniş təlimə ehtiyac var və bu cür təlimlərdə iştiraka olan marağın artması lazımdır.

Bir avtomobil sahibi və ya faktiki olaraq bir avtomobili idarə edən hər kəs, yəni avtomobil kirayəyə götürən və ya etibarnamə ilə avtomobil sürən və ya avtomobili digər qanunla təsdiq edilmiş əsaslarla istifadə edən şəxs Azərbaycan Respublikasının ərazisində avtomobilin istifadəsi ilə bağlı mülki məsuliyyətini sığortalamağa borcludur.

İcbari mülki məsuliyyət sığortası müqaviləsi nəqliyyat vasitələrinin sahibləri tərəfindən nəqliyyat vasitələrindən istifadə nəticəsində fiziki fərdlərin sağlamlığına, habelə fiziki və hüquqi fərdlərin şəxsi əmlakına vurulmuş zərərin ödəmə bilməsi məqsədi ilə bağlanır (<https://banker.az/avtonəqliyyat-sahiblərinin-mulki-məsuliyyətinin-icbari-sigortasi-muqaviləsi-uzrə-praktiki-məsələlər/>, 2017).

Nəqliyyat vasitəsi sahibləri üçün mülki məsuliyyətin icbari sığortası müqaviləsi yalnız müvafiq məlumat sistemi vasitəsi ilə bağlanmalı və yalnız bu sistem informasiya mənbəyində mövcud olduqda etibarlıdır.

Sığorta hadisəsi, Azərbaycan Respublikasının ərazisində bir nəqliyyat vasitəsindən istifadə nəticəsində yaralanan bu və ya digər üçüncü şəxsin sağlamlıq

və əmlakına dəymiş zərərin ödənilməsinə görə mülki məsuliyyətin yaranması kimi tanınır.

Üçüncü şəxslər, sığortalıların hərəkəti, ya da hərəkətsizliyi səbəbindən xəsarət almış nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətlərinin icbari sığortası üzrə sığorta sazişinə qoşulmayanlar, eyni vaxtda sığorta ödənişini almaq hüququ olan şəxslər, vəfat etdikdə bir şəxs, ailəsinin üzvləri və ya hüquqi şəxslər və ya qanuni varisləridir.

Sığorta alan və ya sığorta olunan şəxsin ailə üzvləri üçüncü tərəf hesab edilmir.

Üçüncü tərəfə vurula biləcək ziyanə görə nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülk məsuliyyətlərinin icbari sığortası müqaviləsi ilə sığortalanan məbləğlər aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

- bir şəxsin sağlamlığına vurulmuş ziyanə görə kompensasiya üçün 5 min manat, bir halda fiziki şəxslərə sağlamlığa vurduğu zərər üçün sığorta ödənişlərinin məbləği 50.000 manatdan çox olmamaq şərti ilə;
- üçüncü şəxslərin əmlakına dəymiş ziyanə görə kompensasiya üçün 5000 manat.

Sığorta müqaviləsi üzrə sığortalanan məbləğ, müvafiq sığorta ödənişlərindən asılı olmayaraq bu müqavilənin müddəti ərzində dəyişmir.

Sığorta hadisəsi hesab edilə bilən halların baş verdiyini təsdiqləyən Dövlət Yol Polisi tərəfindən verilmiş yol qəzası haqqında şəhadətnamə, aşağıdakı şərtlərin hər biri olduqda tələb olunmur və qəza iştirakçıları tərəfindən tərtib olunmuş müvafiq protokolun sığorta şirkətinə təqdim edilməsi şərtidir:

- qəza iki avtomobilin iştirakı ilə baş vermiş və hadisə baş verən zaman hər iki avtomobil sahibinin mülki məsuliyyəti mütləq sığortalanmışdır;
- hadisənin baş verməsinə görə məsuliyyəti müəyyənləşdirmək üçün tərəflər arasında narazılıq olmadıqda;
- hadisələr nəticəsində sağlamlığa heç bir ziyan dəymədikdə;
- qəza səbəbindən dəymiş zərər qəzanın iştirakçıları və sığortaçı tərəfindən əqlabatan dərəcədə, 1000 manatdan çox olmamaqla qəbul edilir.

Avtomobilin istismarı hər halda ciddi bir riskdir, lakin bu riskləri azaltmaq üçün nəqliyyat vasitəsi sığortalana bilər və düzgün sığorta və sığortaçı seçmək çox vacibdir. Azərbaycanda avtomobillərin sayı hər il artır, əksəriyyəti paytaxtda cəmləşir.

Avtomobil icbari sığortası ilə yanaşı, könüllü sığorta da var, lakin avtomobil sahibinə daha çox seçim imkanı verir. Avtomobilin icbari sığortasına gəlincə, hər şey çox aydındır, çünki qanunda deyildiyi kimi, hələ də avtomobili sığortalamaq lazımdır.

Yol təhlükəsizliyi sahəsində mütəxəssislər bildirir ki, hazırda Azərbaycanda avtomobillərin cüzi faizi KASKO üzrə sığortalanır. Bu vəziyyətdə bahalı maşınlardan söhbət gedir. Bu vəziyyətin səbəbi, bu sığortanın olduqca baha olmasıdır və bütün sürücülər bu qədər pul ödəməyi istəmirlər, ancaq kimsə bunu ödəmək imkanına malik deyil. Lakin ölkənin sığorta bazarı sürətlə inkişaf edir və bu bazar daha sabit və qiymətlər daha əlverişli olduqda, daha çox avtomobil sahibləri könüllü olaraq öz avtomobillərini sığortalayacaqlar (<https://banker.az/avtonəqliyyat-sahiblərinin-mulki-məsuliyyətinin-icbari-sigortasi-muqaviləsi-üzrə-praktiki-məsələlər/>, 2017).

Bildiyiniz kimi, KASKO sığortası avtomobilləri icbari sığortadan fərqli olaraq müxtəlif risklərdən daha mükəmməl müdafiə edir.

Belə ki, mütəxəssislərin fikrincə, əgər KASKO olan avtomobilin sahibinin günahı üzündən qəza baş veribsə, onda hər iki avtomobil sığorta yolu ilə təmir olunur. Əgər deyək ki, KASKO avtomobili vurulan şəxsdirsə, o, avtomobilinə zərər vuran avtomobilin sahibi tərəfindən təmir edilməsini və sığortasından istifadə etməkdən imtina edə bilər.

KASKO sistemi ilə sığortalayaraq əmin olmaq olar ki, bir avtomobil avtomobilin üzərinə düşsə və onu zədələsə sığorta şirkəti xərcləri ödəyəcəkdir. Avtomobilin sahibi yalnız icbari sığortası varsa, təmir üçün öz cibindən ödəməli olacaq. Yeri gəlmişkən, KASKO avtomobili təbii fəlakət nəticəsində zərərlərdən sığortalayır (<https://ru.echo.az/?p=57748>, 2017).

Mütəxəssislərin fikrincə, ölkəmizdə sığortanın baha olması səbəbindən könüllü avtomobil sığortasına müraciət edilməməsi ilə yanaşı bunun başqa bir səbəbi də stereotiplərdir.

Bir çox avtosalon, sığortaya müraciət etmək lazım olduqda, işlərinin sığorta altına alınmadığını və bunun əvəzini ödəməməsi üçün səbəb tapacağından qorxur. Bunun tez-tez baş verdiyini söyləmək olmaz, amma həqiqət budur ki, bəzən bunun necə olduğunu sübut etmək çətindir və buna görə sığorta ilə bağlı bəzi problemlər ola bilər. Məsələn, yol müfəttişliyi öz rəyini, sığorta şirkəti öz mülahizəsini verə bilər və onlar çox fərqli ola bilər. Sonda belə bir fikir ayrılığı, sığorta ödəməsi prosesinin bir neçə ay davam etməsinə səbəb ola bilər. Ancaq aydındır ki, heç bir sürücü bir neçə ay maşınısız qalması bacarmır. Bir çoxları üçün avtomobil dolanışıq mənbəyidir və buna görə də avtomobili öz hesabına təmir etməkdən və məhkəmə prosesinin bitməsinə gözləməkdən başqa çarəsi qalmır.

Mütəxəssislərin fikrincə, avtomobil sürücüsünün həyat sığortası ilə əlaqədar olaraq demək olar ki, Azərbaycanda avtomobil sahiblərinin yalnız az bir qismi bu sığortaya müraciət edir. Ancaq bu gün bir çox sığorta şirkəti hər cür sığorta seçimini təklif edir. Məsələn, bonus proqramları var. Beləliklə, sığorta şirkətlərindən birində avtomobil icbari sığortasını az miqdarda bonus olaraq qeydiyyatla alarkən sürücü və sənişini sığortalayırlar.

Qeyd edək ki, 2016-cı ildə Azərbaycanın İcbari Sığorta Bürosu (İSB) sistemində nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası (CTP) üzrə 996 632 müqavilə qeydiyyatla alınıb ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə 3,3 faiz çoxdur. Bu müqavilələrə əsasən, 79,8 milyon manat (il ərzində 4.4 faiz artım) məbləğində mükafatlar toplanmışdır.

2016-cı ildə Azərbaycanda qeydiyyatla alınmış nəqliyyat vasitələrində avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası üzrə sığorta haqlarının orta həcmi 88 manat təşkil edib ki, bu da əvvəlki ildəkindən 15,2 faiz çoxdur. 16 şirkət ISB-nin iştirakçısıdır, onlardan 13-ü avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası siyasətini satmaq hüququna malikdir (<https://fed.az/az/sigorta/avtomobil-sigortasinda-esas-problemler-42604>, 2018).

İcbari Sığorta növləri haqqında Qanun qüvvəyə mindikdən sonra (2011-ci ilin dekabrında), avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası üçün sığorta polisinin əsas dəyəri 50 manatdır və mühərrik tutumu 1500 kub santimetrə qədər olan avtomobillərə tətbiq olunur. Mühərrikin həcmi artdıqca (1,5 mindən 5 min kub santimetrə qədər), maya dəyəri 1,5-dən 5-ə qədər olan əmsallar tətbiq olunur, mühərrik həcmi beş min kub santimetrdən çox olan avtomobillərə beş amil tətbiq edilir.

Əvvəllər bütün avtomobillər üçün sığorta haqqı 10 manat idi. Noyabrın 1-dən ölkədə sığorta polisləri yalnız elektron formada verməyə başladı. Eyni zamanda, 1 Noyabrdan əvvəl imzalanan kağız müqavilələri müddəti bitənədək qüvvədədir.

Azərbaycanda nəqliyyat vasitələrinin sığortası barədə danışarkən demək lazımdır ki, ölkədə Üçüncü tərəfin məsuliyyət sığortası üzrə Yaşıl Kart Beynəlxalq Sistemi fəaliyyətə başlamışdır. Onun əsas məqsədi qəzanın baş verdiyi ölkənin milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq, xarici avtomobil sürücülərinin iştirakı ilə baş verən yol qəzaları qurbanlarının iddialarının həllidir.

Beləliklə, Yaşıl Kart müqaviləsinə uyğun olaraq, razılaşmada iştirak edən hər hansı bir ölkədə verilən avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası üzrə sığorta polisi bu müqavilənin tərəfi olan başqa bir ölkənin ərazisində etibarlıdır. Yaşıl Kart sisteminə 48 ölkə daxildir: bütün Avropa, Rusiya, İsrail, Mərakeş, Tunis və İran. Azərbaycanda Green Card beynəlxalq sisteminin milli sığorta bürosunun funksiyaları İcbari Sığorta Bürosu tərəfindən həyata keçirilir.

İcbari Sığorta Bürosundan (İSB) verilən məlumata görə, 2016-cı ildə Azərbaycanın Yaşıl Kart sisteminə daxil olan sığorta şirkətləri (İS) nəqliyyat vasitələri üçün 10 514 beynəlxalq sığorta polisini təqdim edib.

Bu razılaşmalardan 7 497-si Türkiyə və İrana, 2569-u Rusiya, Ukrayna və Moldovaya, 448-i Yaşıl Kart sisteminə daxil olan bütün ölkələrə gedən nəqliyyat vasitələrinin sahibləri ilə bağlandı (<https://ru.echo.az/?p=57748>, 2017).

Sığorta şirkətləri özləri yol qurucularını olduqca nadir hallarda məhkəməyə verirlər. Çox keyfiyyətsiz yollar səbəbindən baş verən qəzalar zamanı sınaq üçün

zəruri bir sübut bazası yoxdu. Yol xidmətini cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən sənədlər az hallarda ertib edilir.

Qəribədir ki, yenə də saxtakarlıq nümunələri var. Sığortaçılar tərəfindən bu, əsasən qəbul edilmiş risklərin xüsusiyyətləri barədə uydurma sənədlərin verilməsində və sığorta hadisələri barədə məlumatların təhrif edilməsində əks olunur. Bir nəqliyyat vasitəsi sahibinin sığortanı “geriyə çevik” almağa çalışması, sığorta hadisəsi iddiası və s. Lakin, təkcə sığorta şirkətləri fırıldaqçılıqdan əziyyət çəkmir, bəzən sığorta şirkətlərinin özləri də incə dələduzluq və ya hətta aldatma yolunu tuturlar. Məsələn, bir çox sığorta şirkətinin Sığorta Qaydalarını araşdırdıqdan sonra onların əsasən sığorta ödənişlərinin həcmnin azaldılmasına yönəldildiyini görmək olar. Hər iki sadalanan şirkət, hissəyə zərər vermədən avtomobil boya işlərinə ləkə ziyanının sığorta təminatına daxil olmadığını göstərir. Bundan əlavə, bəzi şirkətlərin Sığorta Qaydaları, təkərlərin bir avtomobilin əsas paketinə daxil edilməsinə baxmayaraq, digər hissələrə zərər vermədən avtomobilin təkərlərinin oğurlanması da sığortaya daxil edilmədiyini göstərir.

Əvvəlki problemlərdən yaranan başqa bir problem zərərin və sığorta ödənişlərinin həcmnin müəyyənləşdirilməsidir. Avtonəqliyyat vasitələrinin könüllü sığortası halında sığortalıya dəymiş zərərin miqdarı və sığorta kompensasiyasının məbləği sığorta aktı və ona əlavə olunan sənədlər (yol polisi, yanğın nəzarəti, istintaq, məhkəmə orqanları) əsasında sığorta hadisəsinin (qəza, oğurluq, yanğın və s.) faktını və hallarını (üçüncü tərəflərin qanunsuz hərəkətləri və s.) təsdiq edən sənədlər əsasında müəyyən edilir. Nəqliyyat vasitələrinə qismən ziyan dəydikdə, bundan əlavə, sığortaçının nümayəndəsi, dəvət olunmuş mütəxəssis və ya müvafiq təmir şirkəti (texniki xidmət stansiyası və s.) nümayəndəsi tərəfindən tərtib edilmiş təmir (bərpa) smeta əsasında aparılır. Adətən, bu sığorta şirkəti ilə işləyən bürodan müstəqil ekspert ekspertizaya dəvət olunur, bu da smetanı təşkil edir. Müqavilələrin əksəriyyətində göstərilir ki, müştəri tərəfindən bu büronun müayinəsi müştəriyə uyğun gəlmirsə, müştəri ödəyəcəyi başqa bir xidmət bürosuna müraciət edə bilər. Sonra sual meydana çıxır,

əgər bir müayinə təmir, digəri hissənin dəyişdirilməsi təyin edərsə bu halda müştəri nə etməlidir? Hazırda bu sual açıq qalır.

Zərərlərin birbaşa kompensasiyası mövzusu çox ağırlıdır. Zərərlərin ödənilməsinin işə düşməsi ilə bazarda əslində bir qədər qeyri-müəyyən vəziyyət yaranıb ki, bu da “yalançı məcburi psevdosığorta”nın meydana çıxması adlandırıla bilər. Şirkəti həm KASKO, həm də avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası üçün ödəyən şəxs, zərərin ödənilməsi baxımından, zərərli vəsaitləri hərtərəfli sığorta altında özü üçün daha çox fayda əldə edə biləcəyi icbari avtomobil sığortası məsuliyyətinin icbari sığortası hissəsi kimi alır. Eyni zamanda, amortizasiya və xərc miqdarını, bəzi xırda ziyanların dəyəri və s. almır. Təbii ki, sığortaçıların bu cür hərəkətlərindən narazılıq səviyyəsi olduqca yüksəkdir (<https://azersigorta.az/ru/page/avtoneqliyyat-vasitesi-sahiblerinin-mulki-mesuliyyetinin-icbari-sigortasi>).

Dövlət sığorta sisteminin mövcud olduğu dövrdə fırıldaqçılıq hallarına nisbətən nadir hallarda rast gəlinirdi. Bu, bir inhisarçı sığortaçının olması, təklif olunan məhdud siyasət diapazonu, standart sığorta şərtlərinin mövcudluğu, sərt idarəetmə sisteminin olması və kifayət qədər ixtisasa sahib kadrların olması ilə izah edildi. Sığortaçılar tərəfindən uydurma sənədlərin verilməsi faktlarını istisna etmək üçün, fikrimcə, sığorta şirkəti üçün bütün lazımi məlumatları özündə cəmləşdirən vahid sığorta elektron məlumat bazaları yaratmaq lazımdır. Eyni zamanda, bu məlumat bazaları, Pasport və Viza Xidməti, Federal Təhlükəsizlik Xidməti və s. kimi müxtəlif dövlət qurumları ilə mənimsənilməlidir. Yalnız belə qlobal əməkdaşlıq sənədlərin saxtalaşdırılması faktlarını əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər.

Sığorta şirkətinin sığorta ödənişlərini az qiymətləndirmə ehtimalını istisna etmək üçün, hətta təşkilatın qeydiyyatı zamanı müəyyən bir sığorta növü üçün sığorta qaydalarını hərtərəfli yoxlamaq lazımdır. Xüsusilə, “Sığortalı hadisələr” və “Sığorta təminatından xaricolmalar” kimi bölmələri diqqətlə öyrənmək lazımdır.

Zərərin qiymətləndirilməsi ilə bağlı problemlərin qarşısını almaq üçün yalnız müstəqil müayinə təqdim etmək lazım gələ bilər. Bu gün demək olar ki, bütün

sığorta şirkətləri müxtəlif müayinə büroları ilə əməkdaşlıq edirlər. Sığorta müqaviləsində çox vaxt zərərin yalnız bu təşkilatın mütəxəssisləri tərəfindən qiymətləndirilməsi tələb olunur. Bu cür əməkdaşlığın xaric edilməsi, sığorta ödənişini qiymətləndirmədən, həqiqi zərərin düzgün qiymətləndirilməsinə imkan verəcəkdir (https://azersigorta.az/ru/page/avtoneqliyyat-vasitesi-sahiblerinin-mulki-mesuliyyetinin-icbari-sigortasi).

Təhlil zamanı avtomobil sığortası ilə qarşılaşan aşağıdakı əsas problemlər müəyyən edildi:

- sığorta dərəcələrinin iqtisadi məqsəduyğunluğu problemi;
- sığorta şirkətləri üçün minimum nizamnamə kapitalının artırılması;
- fırldaqçılıq məsələləri;
- texniki müayinədən keçməyin yeni proseduru ilə bağlı problemlər.

Avtomobil sığortası üçün maddi kompensasiyanın tətbiqi həm vətəndaşlar, həm də hüquqşünaslar tərəfindən bir çox mənfi qiymətləndirmələrə səbəb oldu, çünki indi avtomobil sahibləri zədələnmiş nəqliyyat vasitəsini harada və hansı materialdan təmir etmək üçün müstəqil seçim edə bilmirlər. Bu normanın effektiv işləməsi üçün avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası üçün nəqliyyat vasitələrinin sığortasında ixtisaslaşmış xidmət stansiyaları üçün lisenziyalaşdırma sistemini inkişaf etdirmək, onları müvafiq avadanlıq və materiallarla təmin etmək lazımdır. Mühüm bir problem, qanuni sığorta tələblərinin pozulmasıdır. Qanuna görə, texniki xidmət stansiyasının sığorta ödənişləri 20 təqvim günü ərzində edilməlidir, amma praktikada sığorta şirkətləri ödənişləri 1-1.5 aya qədər təxirə salır və bununla da qanunu pozurlar. Bu, ödənişlərin miqdarını müəyyənləşdirmək məsələlərində qanunvericilik bazasının düzgün olmaması ilə əlaqədardır, çünki çox vaxt bir-birindən fərqlənən zərərin hesablanması bir neçə yolu var. Bu hallar zərərçəkənlər və sığortaçıları arasında münaqişə vəziyyətlərinin yaranmasına səbəb olur. Bundan əlavə, rəsmi tətillər və tətillər günləri ödəniş müddətinə təsir göstərir. Buna görə avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası qanununda işləməyən tətillərin ödəniş müddətinə daxil edilməməsi nəzərdə tutulur. Sığorta fırldaqçılığı halları

hazırda çox tez-tez bildirilir. Mediada yayılan məlumatlar vətəndaşların sığorta şirkətlərinə və avtomobilin icbari sığortası institutuna mənfi münasibətinin formalaşmasına təsir göstərir. Sığorta saxtakarlığının ən çox yayılmış növü saxta sığorta polisi formasından istifadə edərək avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası müqaviləsinin bağlanması idi.

Beləliklə, Azərbaycanda avtomobil sığortası sisteminin daim təkmilləşdirilməsinə və optimallaşdırılmasına ehtiyac olduğunu söyləyə bilərik. Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası sahəsində problemlər mürəkkəbdir, onların həlli təkcə qanunvericilik aktlarına dəyişiklik edilmədən deyil, həm də hüquq-mühafizə orqanlarında islahatların aparılması ilə mümkündür.

2.2. Avtonəqliyyat vasitələrinin icbari sığortalanmasında sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsi zamanı sənədləşdirmə prosesində qarşıya çıxan maneələr

Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortasının məlumat sistemi mövcuddur. Bütün avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası müqavilələrinin qeydiyyatı vahid informasiya sistemi vasitəsilə aparılır. Bu məlumat sistemi Büro tərəfindən idarə edilir. Bu məlumat sisteminə giriş yalnız avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası xidmətləri təmin etmək üçün icazə almış sığorta şirkətləri, onların agentləri və tərəfdaşları üçün mümkündür. Sığorta şirkətinin əməkdaşı əvvəlcə lazımi məlumatları doldurmalıdır. Bundan sonra, müqaviləyə əsasən sığorta mükafatının həcmi təyin edən məlumatlar sistemə göndərilir. Təsdiqləndikdən sonra bütün bu məlumatlar bazaya yerləşdirilir. Sığorta siyasəti nəticədə bu sistemdən çap edilir. Sığorta hadisəsi baş verərsə və sığorta şirkətinə müraciət daxil olarsa, müraciət də məlumat sistemində qeydiyyata alınır. Müraciətin nəticəsi də sistemə daxil ediləcək, yəni ödənişin edildiyi və ya rədd edildiyi bildirilir. Sistemin üçüncü modulu bonus malus sisteminə görə sinfi təyin edir, sığorta hadisələrinin və sığorta müqavilələrinin qeyd olunduğu modullardan

məlumat alacaqdır. Bu məlumatlara əsasən risk sinfi təyin edilir və sığorta mükafatının son ölçüsü hesablanır.

Məlumat sisteminin işlənməsi və tətbiqi hər bir sürücünün Büro veb saytına gedərək sığorta siyasətinin məlumatları ilə tanış olmasına imkan verir. Bundan əlavə, bu sistem sms-dən istifadə edərək bir siyasətin yoxlanmasına imkan verir. Önümüzdəki illərdə kağız sığorta siyasətindən imtina etməyi planlaşdırılır və informasiya sistemi bu işdə bizə kömək edəcəkdir. Bunun sayəsində yol polisi nəqliyyat vasitəsi üçüncü tərəfin məsuliyyət sığortası polisinin mövcudluğu barədə məlumat ala biləcək, qiymətli kağızlara ehtiyac yox olacaq. Bu, hər hansı bir vətəndaş bir sığorta şirkətinin saytı vasitəsi ilə bu sığorta növü üzrə bir siyasət ala biləcəyi zaman İnternetdə elektron ticarət üçün bir fürsət yaradacaqdır (<https://banker.az/avtonəqliyyat-vasitələrinin-icbari-sigortasi-uzre-sahəvi-standartlar-hazirlanacaq/>, 2017).

Bir çox avtomobil sahibləri hesab edirlər ki, polis ödədikdən sonra sığorta şirkəti hər halda zədələnmiş hissələri təmir etməyə borcludur. Ancaq əhəmiyyətsiz görüldükləri bəzi vacib məqamlara əhəmiyyət vermirlər.

Çox vaxt kiçik şeylər ödəniş etməkdə çətinliklərə səbəb olur. Problemlərin qarşısını almaq üçün yalnız sığorta qaydalarını bilməməli, həm də bəzi sadə tövsiyələrə əməl etmək lazımdır.

Ödəniş edərkən, diqqət tələb olunur. Menecerlər kompüterdəki bütün sənədləri doldursalar da, daxil edilmiş məlumatları yoxlamağa dəyər. Bir əl yazısı edərkən ən azı bir dəfə diqqətlə oxumaq lazımdır.

Çox vaxt pasport məlumatlarında və bank məlumatlarında səhvlər ödəmənin gecikməsinə səbəb olur. Bundan əlavə, bir çox insan ödəniş üçün yalnız bir avtomobil sahibi və ya faydalanan şəxsin müraciət edə biləcəyini unudur.

Sığorta sahibi, sürücü və ya digər şəxs, KASKO və ya motor məsuliyyətinin icbari sığortası müqaviləsinə əsasən sığorta ödənişi üçün notarial qaydada təsdiq edilmiş etibarnamə olmadan müraciət etmək hüququna malik deyil, bu ayrıca belə bir imkanı göstərir.

Ayrıca, ödənış üçün bir ərızə doldurarkən ümumi səhvlər, avtomobilə ziyan vurma hallarının səhv təqdim edilməsi daxildir. Məsələn, avtomobilin yan təsir nəticəsində zədələndiyini və yol polisi yardımının arxa bəmperə vurduğı zərərin səbəb olduğunu söylənersə, sığorta şirkəti demək olar ki, ödənış etməkdən imtina edəcəkdir.

Sığortalanan qəza ilə əlaqədar öz baxışlarını polisin sənədlərində göstərilən eyni məlumatlarla əlaqələndirməlidir. Hər hansı bir uyğunsuzluq ən azı ödəmə şərtlərini artıracaq və ən pis halda sığorta şirkəti zərərləri ödəməkdən imtina etmək üçün istifadə edəcəkdir (<https://isb.az/wp-content/uploads/2015/03/AVSMMIS-Yadda-v-r-q-si.pdf>, 2015).

Sığortalı hadisəni qeydə alarkən, maşının yoxlanılması həmişə aparılır. Mütəxəssis yoxlama sertifikatında təmir və ya dəyişdirməyə ehtiyacı olan hissələri düzəldir. Zərərin xarakterini də izah edir. Fırıldaqqılıqla mübarizə aparmaq üçün bu lazımdır.

Yoxlama şəhadətnaməsi əsasında rəhbərlərin dəymiş ziyanla bağlı qərar verməsi halı belədir. Məsələn, ödənış üçün ərızə və yol polisi şəhadətnaməsi ön sağ farın zədələnməsini göstərirsə və yoxlama hesabatında belə bir məlumat yoxdursa, sığorta şirkəti hissənin təmiri üçün pul ödəməyə haqqı yoxdur. Yoxlama şəhadətnaməsi diqqətlə yenidən oxunmalı və göstərilən mütəxəssislə ziyanı yoxlanılmalıdır.

Mütəxəssis siyahıya avtomobilin bütün zədələnmiş hissələri və elementlərini daxil etməyincə yoxlama sənədi imzalamaq mümkün deyil. Çox vaxt sığorta şirkətinin nümayəndələri zərərin ödənilməsindən imtina üçün bir səbəb əldə etmək üçün sənəddəki hər hansı bir qüsuru unutmağı unudurlar.

Zərərlərin siyahısına əlavə olaraq, bütün komponentlərin və yığımların sayını yoxlamağa dəyər. Mümkündür ki, bir səhv rəqəmə görə maşını bir mütəxəssisə dəfələrlə göstərmək lazım gəlir. İki dəfə yoxlamağa vaxt sərf etməkdən dərhal sonra ayıq olmaq daha yaxşıdır.

Sığorta qanunvericiliyinə dəyişiklik edildikdən sonra nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası artıq elektron formada həyata keçirilmişdir.

Bundan əlavə, foto və video yazma funksiyaları olan trafik tənzimləyicilərindən istifadə edərək bu sığorta müqavilələrinin etibarlılığını, ödəniş terminalları vasitəsilə sığorta haqlarını ödəmə qabiliyyətini, elektron hökumət portalı vasitəsilə onlayn sığortanı asanlıqla əldə etmə qabiliyyətini yoxlaya bilərsiniz. Sığorta növü üzrə kağız sənədlərini istisna edir. Bu da öz növbəsində kağız müqavilələrinin ləğvinə, avtomobil şirkətinin ön pəncərəsinin sağ tərəfindəki sığorta şirkətlərinin yapışmayan etiketlərinə və sürücünü kağız işlərindən xilas etməyə səbəb oldu (<https://isb.az/avtomobill-c9-99rin-icbari-sigortasinin-elektron-s-c9-99n-c9-99d-formasinda-baglanilmasi-ugurla-h-c9-99yata-kecirilir/>, 2016).

Bütün bunlara baxmayaraq, bəzi hallarda bu sahədə məlumatsızlıq və az məlumatlılıq müəyyən anlaşılmazlıqlara səbəb olur. İcbari Sığorta Bürosundan verilən məlumata görə, sığorta şirkətləri müqavilə bağlayanda davranışları, sığortalıların hüquq və vəzifələri, habelə nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyət sığortası və ya könüllü sığorta müqaviləsi tərtib edərkən digər hallarda anlaşılmazlıqlara səbəb olur. Şərtləri olan bir yaddaş kartı təmin edilməlidir. Bu öhdəlik Mülki Məcəllənin 913-cü maddəsindən, habelə icbari sığorta qanunlarından və könüllü sığorta qaydalarından irəli gəlir. Müştəri müqavilənin məcburi və elektron sənəd olduğunu təsdiqləmək, maliyyə nəticələri ilə tanış olmaq, müqavilənin çap edilmiş versiyasını elektron formada almaq və sığorta müqaviləsi bağlayarkən sığorta şirkətinin müstəqil auditorlarının illik reytingini almaq üçün müqaviləni tərtib edən sığorta şirkəti ilə əlaqə saxlamalıdır.

Bəzən icbari sığorta bürosu sistemi vaxtında sistemə daxil edilmir, bildirişlər verilmir, sürücülərə bəzi cərimələr tətbiq edilir və s. Ən çox yaşanan problem, yenə də qanunsuz hadisələrin olmasıdır. İcbari sığortalar sistemində sığorta haqlarının həcmi avtomatik şəkildə sistem özü tərəfindən müəyyənləşdirilir. Yəni, sistemə girirsiniz, bir avtomobil və sürücünün şəxsiyyətini təsdiq edən sənədini daxil edirsiniz və sistem sizi qiymətləndirəcəkdir. Qiyməti nə müəyyənləşdirir? Keçən il

bir qəza olsaydı, çox pul ödəyərdin, əks hallarda yaxşı bir endirim alacaqsan. Bu bonus malus sistemi adlanır. Bununla yanaşı, sığorta agentləri satdıqları hər sığorta müqaviləsi üzrə 15% komissiya qazana bilirlər. Ancaq təəssüf ki, bunlar bununla kifayətlənmir və müştərilərinə qanunsuz güzəştlər təklif edirlər (<https://isb.az/avtomobill-c9-99rin-icbari-sigortasinin-elektron-s-c9-99n-c9-99d-formasinda-baglanilmasi-ugurla-h-c9-99yata-kecirilir/>, 2016).

İkinci məsələ müştəri məmnuniyyətidir. Bir çox şirkətin də bu sahədə ciddi problemləri var. Məsələn, bir avtomobil vurulur və bir sığorta şirkəti bunun əvəzini ödəmək əvəzinə öz təmir mərkəzini təklif edir. Zərərçəkənlər avtomobillərini servisdə təmir etməyi daha məqsəduyğun hesab etdikləri üçün qarşılıqlı anlaşılmaqlıq yaranır. Bundan əlavə, müştərilərin ödəməli olduqları və sair kimi hallara tez-tez rast gəlinir.

Sığortalı hadisələrin tənzimlənməsi bəzən 15-25 gün çəkir ki, bu da sığortalı vətəndaşların ağlabatan narazılığına səbəb ola bilər. Eyni zamanda, sığortanın inkişafı ləng gedir. Sığorta şirkətlərinin asılı olmamalarının bəzi səbəbləri vardır. Müstəqil səbəblər qəzada əlaqəli sənədlərin sürətlənməsindəki problemlərdir. Beynəlxalq təcrübədə bu cür sənədlər elektron formada təqdim olunur. Bir kağız sənədi gözləməyə ehtiyac yoxdur. Hadisədən bir gün sonra və ya bir gün sonra sertifikat müvafiq dövlət qurumunun veb portalında yerləşdiriləcəkdir. Bu sertifikat dərhal həm vətəndaşlar, həm də sığorta şirkəti üçün mümkündür. Azərbaycanda belə bir sistemin tətbiqi problemi aradan qaldıra bilər və sığorta ödənişlərinin vaxtında ödənilməsini təmin edə bilər (<https://banker.az/sigorta-odanisi-ala-bilmeyen-sigortali/>, 2014).

Sığorta şirkətlərindən asılı olan səbəblər əsasən qiymətləndirmədir. Bəzi hallarda qiymətləndirmə prosesi ləngiyir. Bəzən vaxtın olmaması səbəbindən bir maşını təmir sexinə yerləşdirmək mümkün olmur. Bundan əlavə, proqram sənədlərində problemlər ola bilər. Əvvəlki illərlə müqayisədə bu sahədə irəliləyiş olduğunu söyləyə bilərik. Sığorta şirkətləri artıq çox rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərir. Müştərini ödəmək üçün prosesi bir neçə gün və ya hətta bir neçə saat tənzimləməyə çalışırlar. Lakin bu sahədə şirkətlər müəyyən bir infrastruktur

yaratmalı və daim inkişaf etdirilməlidir. Alternativ olaraq, artan sığorta iddiaları üçün iddianızı vaxtında tənzimləmək çətin ola bilər.

Sığorta müqaviləsi bağlanarkən müştəri tutulan məbləği (sığorta şirkətlərindən azad etdiyi məbləğ, ödəməkdən imtina etdiyi məbləğ) çıxarmalıdır. Məsələn, razılaşmada çıxılanın 1000 manat olduğu deyilir. Bu o deməkdir ki, əgər sığorta hadisəsi zamanı 5000 manat zərər görsəniz, sığorta şirkəti sizə 4.000 və 1000 manat ödəyəcəkdir. Səbəb müqavilədə yüksək tutulan çıxılmadır. Sığorta müqaviləsində 1000 manatdan azaldılması göstərilir. Sığorta hadisəsi zamanı 999 manat ziyan vurdun. Sığorta şirkəti 1 manat ödəməkdən imtina edəcək. Sığorta hadisəsi zamanı yol verilən bəzi səhvlər (vaxtında məlumat verə bilməmək, avtomobili yoxlamaqdan çəkinmək, üçüncü tərəfi görmədiklərini söyləmək), sığorta şirkətlərinə ödəməkdən imtina üçün bir səbəb verir. Sığorta müqaviləsindəki incə məqamlardan biri səlahiyyətli bir sürücü problemidir. Müqavilədə yalnız bir şəxsin adı qeyd olunarsa, yalnız bir avtomobil idarə edə bilər. Sığorta şirkətləri siyahıda olmayan, ancaq avtomobili olan və qəzaya səbəb olan şəxsə sığorta ödəməyəcəklər. Müraciət edir ki, sürücü avtomobili etibarnamə ilə başqa şəxsə ötürə bilər. Bu vəziyyətdə sığorta müqaviləsində bu şəxsin adı da göstərilməlidir. Əlbəttə ki, siyahıya əlavə olunan şəxs əlavə sığorta ödəməli olacaq. Onu da əlavə edirəm ki, siyahıya əlavə olunan hər bir şəxs üçün artıq ödəmə şirkətdən şirkətə dəyişəcəkdir. Bəzi sığorta şirkətləri də əlavə ödəniş tələb edə bilər. Əvvəl qeyd etdiyim kimi, vətəndaşın sığorta hadisəsi baş verdikdə əlçatmaz vəziyyətdə olduqda müqavilədə incə məqamlar var, çünki bu həssas hallar qanuna uyğun olaraq ödəməkdən imtina etməyə səbəb olur. Sığorta şirkətləri anlamalıdırlar ki, müştəri ona güvənir və işini bilmir. Buna görə, sazişin detallarını və incə detallarını müştəriyə aydınlaşdırmaq onların vətəndaşlıq borcudur (<http://anl.az/down/meqale/bakrabochiy/2011/dekabr/218349.htm>, 2011).

Son zamanlarda sığorta məhsullarının elektron formada bağlanması və sığorta haqlarının elektron formada toplanması ilə bağlı sığorta bazarında bir sıra müsbət addımlar atıldı və bəzi işlər hələ də davam edir.

Əlbəttə, sığorta məhsullarının satışının elektronlaşdırılmasını müsbət bir yanaşma hesab etmək olar və bazarın inkişafına öz töhfəsini verəcəkdir. Bununla birlikdə, sığorta zərərçəkmişlərə sığorta ödənişlərinin ödənilməsinə çevik sistemin və vahid bir yanaşmanın olmaması sığorta bazarının inkişafına və əhalinin sığortaya inamının formalaşmasına çətinliklər yaradır. Beləliklə, elektron şəkildə qapalı və bazarda populyar olan nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin icbari mülki məsuliyyət sığortası növü, əsasən müvafiq orqan tərəfindən məcburi qaydada sığortalanmayan avtomobillərə cərimələr tətbiq etmək üçün ən çox satılan avtomobil sığortası növüdür. Avtomobil sahiblərinin cərimələr olmadıqda məsuliyyət sığortası alması əhalinin sığortaya reaksiyasından xəbər verir. Əlbətdə ki, mövcud vəziyyət beş il əvvəlki ilə müqayisə olunmaya bilər, lakin sığorta və xüsusi zərərçəkənlərə kompensasiya ödənilməsi barədə biliklərin olmaması sığortaya yanaşmanı müsbət dəyişdirməyi çətinləşdirir (<http://marja.az/news/4190>, 2017).

Zərərçəkənlərə sığorta ödənişlərinin ödənilməsi qaydası və vaxtı ilə bağlı mövcud vəziyyətə baxaq. İcbari Sığorta Qanununun 17-ci hissəsində göstərilən sənədlərin AVSMMİS -ə uyğun olaraq sığorta tələbləri üçün sığortaçıya təqdim edilməsi vacibdir. Bu maddələrdən ən vacib və çətin olanı sığorta hadisəsinin baş verdiyini təsdiqləyən bir şəhadətnamədir (işin təfərrüatları, tam adı nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası hadisəsi hesab edilə bilər). İcbari Sığorta haqqında Qanuna uyğun olaraq, bu sertifikat sığortaçının tələbi ilə 10 gün ərzində səlahiyyətli orqan tərəfindən verilməlidir. Sığortaçı bu şəhadətnamənin və Qanunun 17-ci hissəsində göstərilən digər sənədlərin alındığı gündən 7 iş günündən gec olmayaraq sığorta kompensasiyasının ödənilməsini təmin etməlidir. Zərərçəkənin, avtomobilinin zədələndiyini təsəvvür edək və ziyanı ən yaxşı şəkildə təmir etmək və ya düzəltmək üçün 17-20 gün davam edəcəkdir. Məlumatın bir neçə saniyə içində mübadiləsi edildiyi və sənədlərin elektron şəkildə ötürüldüyü bir vaxtda 10 gündə bir sertifikat almaq məntiqsiz görünür. Vətəndaş sığorta ödənişlərini almaq üçün 17-20 gün gözləməli olduqda, əhali

sığorta bazarına etimad göstərə bilməz. Nəqliyyat vasitəsinə dəymiş zərərin düzgün qiymətləndirilməsi isə ayrı bir məsələdir (<http://marja.az/news/4190>, 2017).

Fikrimcə, sığorta bazarlarının inkişaf edə bilməsi üçün, əvvəlcə, sığorta ödənişlərinin qısa müddətdə ödənilməsi ilə bağlı inzibati tədbirlər, zərərçəkmiş sığorta kompensasiyasının ödənilməsi həyata keçirilməməlidir. Sığortaçı ilə səlahiyyətli orqan arasında elektron məlumat mübadiləsi sisteminin yaradılması mövcud prosesi sadələşdirərək zərərçəkmiş şəxsin maraqlarına xidmət edəcəkdir. Sığorta tələblərinin və sığorta ödənişləri üçün tələb olunan sənədlərin sığortaçıların rəsmi saytlarında elektron şəkildə təqdim edilməsi üçün texniki imkanların yaradılması da məqsədəuyğundur. Qeyd etmək lazımdır ki, icbari sığorta prinsipindən biri icbari sığorta əməliyyatlarının aparılmasına vahid metodoloji yanaşmanı təmin etməkdir. Sığortalı hadisələrin zərərçəkənlərə sığorta ödənişlərinin ödənilməsinin sadələşdirilməsi və vahid yanaşmanın təmin edilməsi vətəndaşların sığortaya etimadının formalaşmasına səbəb olacaqdır. Sonra sığorta məhsulu yalnız məcburi deyil, həm də yarana biləcək risklərdən xəbərdar olmaq üçün vətəndaşlar tərəfindən əldə ediləcəkdir. İcbari sığorta bazarı ilə yanaşı bu, könüllü sığorta bazarının inkişafına da öz töhfəsini verəcəkdir.

III FƏSİL. SIĞORTA BAZARININ ETİMAD PROBLEMLƏRİNİN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

3.1. Şəffallığın təmin edilməsi məqsədilə Audatex-in tətbiqi

Sığorta şirkətləri fərqli ölkələrdə yol qəzaları zamanı nəqliyyat vasitələrinə vurulan ziyanı müəyyən etmək üçün fərqli şirkətlərlə işləyirlər. Belə şirkətlərin sığorta şirkətlərinə verdiyi proqram vasitəsi ilə yol qəzası nəticəsində vurulan zərəri daha da müəyyən etmək üçün vahid yanaşma və qiymətləndirmə sistemi istifadə olunur və məntiqi nəticədə zərər bütün mövcud sığorta şirkətləri tərəfindən eyni sistemlə qiymətləndirilir. Alt xətt budur ki, hansı sığorta şirkətinin seçilməsindən asılı olmayaraq qiymətləndirmə prosesi eyni yanaşma və prinsipə əsaslanır. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bu şirkətlərdən biri də Audatex Azerbaijan-dır.

Audatex şirkəti 1966-cı ildən etibarən fəaliyyətdədir. Şirkətin ümumi dövriyyəsinin həcmi 50 milyard ABŞ dollar həcmindədir. İşçi sayı 55 min nəfərdən yüksəkdir. Dünyanın 90 fərqli ölkəsində öz fəaliyyətini uğurla həyata keçirməkdədir (<https://report.az/maliyye/audatex-merkezi-bankla-danisiqlar-aparacaq/>, 2020).

Azərbaycanda sığorta bazarının tənzimlənməsində əsas orqan Mərkəzi Bank hesab olunur. Audatex Azərbaycan şirkəti də öz fəaliyyətinin davamlılığını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı ilə daim qarşılıqlı əlaqədə öz fəaliyyətini davam etdirməkdədir. Audatex şirkətinin Azərbaycanda fəaliyyətinin təmin olunması üçün ilk dəvəti 2014-cü ildə Dövlət Sığorta Nəzarət Xidməti göndərmişdi və bundan sonra Audatex ilə Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyası ilə əlaqələr yaranmağa və formalaşmağa başlamışdır. Bu müddətə qədər isə Azərbaycanda Audatexə fərqli münasibət formalaşmışdır. Belə ki, ilk öncə bu şirkət haqqında yaranmış əsas stereotip o idi ki, Audatex şirkəti avtomobil ehtiyat hissələrinin əsas tədarükçüsü və yaxud da elektron bazanın formalaşması üzrə peşəkarlaşmış bir şirkətdir. Lakin daha sonra bu sahədə aparılmış uğurlu tədbirlər nəticəsində Audatex şirkəti haqqında formalaşmış bu yalnış təsəvvür dəyişmişdir.

Sığorta hadisələri səbəbi ilə dəyən zərər və ziyanların qiymətləndirilməsi üzrə qabaqcıl şirkətlər arasında birinci olan və geniş təcrübəyə malik Audatexin Azərbaycanda fəaliyyətə başlaması ilə bağlı İcbari Sığorta Bürosu ilə həmin şirkət

və Audatexi Fransada təmsil etməkdə olan Sidexa şirkəti arasında “Birgə fəaliyyət haqqında” Müqavilə imzalanmışdır. Qeyd olunan Müqavilə 2014-cü ilin 16 dekabr tarixində Sidexa şirkətinin ali idarəedici orqanı tərəfindən təsdiq olunmuşdur (<https://az.trend.az/business/economy/2346328.html>, 2014).

Xatırlatmaqda fayda var ki, avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətlərinin icbari sığortası üzrə ziyanların qiymətləndirilməsi mövzusunda Azərbaycanda vahid yanaşma ilə yanaşı, qiymətləndirmə sisteminin də tətbiqi sahəsində Büro tərəfindən aparılmış işlərin tərkib hissəsi kimi Audatex (Schveiz) GMBH və Sidexa şirkətləriylə Büro arasında 2014-cü ilin dekabrında bağlanmış “Birgə fəaliyyət haqqında” müqaviləyə əsasən Audatex (Schveiz) GMBH” və Sidexa şirkətləri tərəfindən Audatex Azerbaijan şirkəti təsis olunmaqla 2015-ci il mart ayının 12-də dövlət qeydiyyatına alınmışdır (<https://banker.az/isb-audatex-azerbaijanin-5-nə-yiyələnmək-niyyətindədir/>, 2016). Nizamnamə kapitalı 15 min manatdır. Şirkətin təsisçiləri 95% payı olan ABŞ-dan Solera Holding və 5% payı olan Azərbaycan İcbari Sığorta Bürosudur. (<https://news.milli.az/society/262617.html>, 2014).

Qeyd olunmalıdır ki, Audatex şirkəti dünya üzərində bir çox ölkədə xidmət verir. Ziyanların qiymətləndirilməsində sahənin ölkə üzrə inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq praktikalara görə əsaslandırılması və s. məsələlərə görə bu şirkətin iş təcrübəsi xüsusilə önəm kəsb edir.

Azərbaycanın sığorta bazarında Audatex proqramının istifadəsi yol qəzaları nəticəsində nəqliyyat vasitələrinə dəyən ziyan dəyərinin müəyyənləşdirilməsində vahid yanaşma və qiymətləndirmə sisteminin tətbiqini təmin etmək məqsədi daşıyır.

Audatex Azərbaycan şirkəti İcbari Sığortası Bürosuna (İSB) üzv olan sığorta şirkətlərinin bəziləri istisna olmaqla 11 sığorta şirkəti ilə əməkdaşlıq edir. Qeyd etməliyik ki, İcbari Sığorta Bürosuna 2015-ci ildə iki yeni sığorta şirkəti də daxil oldu ki, bunlar Qala Sığorta və Günay Sığorta şirkətləridir. Lakin Audatex Azərbaycan şirkətinin İSB-ə daxil olan bu yeni iki şirkətlə müqaviləmiz yoxdur.

Bununla yanaşı növbəti illərdə həmin sığorta şirkətləri ilə də əməkdaşlığın həyata keçiriləcəyi proqnozlaşdırılır.

Bu yeni sistem avtomobil haqqında bütün məlumatları bir yerdə toplamağa imkan verir. Şirkət, avtomobil hissələrinin qiyməti, eləcə də ona göstərilən xidmətlərin dəyəri vahid məlumat bazasında ümumiləşdirir. Bu məlumat avtomobil istehsalçıları və xidmət təminatçıları tərəfindən alınır və birbaşa xüsusi bir proqrama daxil edilir. Bundan sonra hadisə yerində sığortaçıya zəng etməyə ehtiyac yoxdur. Nəticələri sadəcə bu kompüter proqramına yükləməklə əldə etmək mümkündür. Sistem əvvəlcədən quraşdırılmış məlumat bazasından istifadə edərək qəza nəticəsində avtomobillərə dəyən ziyanı avtomatik olaraq hesablayır. Qanunsuz fəaliyyətə yol verilmir, çünki qiymətlər əvvəlcədən bilinir. Eyni zamanda həm avtomobil sahiblərinin, həm də sığortaçıların işi daha asan olur. Audatex proqram təminatının istifadəyə verilməsi ilə bir neçə gün ərzində qiymətləndirmə və həll proseslərinə, avtomobil sahibləri ilə sığorta şirkətləri arasındakı yorucu mübahisələrə ehtiyac olmur. Sistemin digər bir üstünlüyü, bütün sığorta şirkətlərinin zərərləri eyni sistem vasitəsilə qiymətləndirməsidir (<https://news.milli.az/society/262617.html>, 2014).

Qəza törətmiş avtomobillərdən vurulan zərərin avtomatik hesablanması ideyası ilk dəfə Almaniyada ötən əsrin 60-cı illərində ortaya çıxdı. Minden şəhərindəki “Reuters” mühəndislik bürosunun təklif etdiyi fikir avtomobil istehsalçılarının məlumatları əsasında avtomobilə dəyən zərəri hesablamaq idi.

Bu təklif sığorta bazarında və avtomobil sənayesində yeni imkanlar açır. Tezliklə bu sistemi istifadə edərək bütün dünyada tətbiq olunmağa başladı. 1971-ci ildə Audatex xidmətləri İsveçrə bazarına təqdim edildi. Audatex, zərərin hesablanması və zərərin idarə edilməsi üçün 55-dən çox ölkəyə özünə aid olan şirkətləri və tərəfdaşları gətirir. Bu ölkələrdə Audatex, sığorta şirkətləri, mütəxəssislər və xidmətlər arasında ortaq bir dildə istifadə edilə bilən təmir xidmətləri təqdim edir.

Sistemin əsas istifadəçiləri sığorta şirkətləri, ekspert büroları, xidmət stansiyaları, habelə dövlət qurumlarıdır. Hal hazırda sistemə dünyanın 60

istehsalçısı tərəfindən istehsal olunan minlərlə müxtəlif model və marka avtomobilləri daxildir. Bu məlumatlar çox vaxt yenilənir. Audatex sistemi avtomobil istehsalçılarından bir avtomobilin necə qurulduğunu, təmir üçün hansı ehtiyat hissələrin mövcud olduğunu və səmərəli təmir üçün hansı hissələr, dəstlər və digər alternativlərin mövcudluğu barədə məlumatları ehtiva edir. Audatex avtomobil üçün hansı hissələrin mövcud olduğunu göstərir, bu da ən qənaətcil təmir seçməyə imkan verir. Bu təhlükəsizlik və keyfiyyət üçün vacibdir, çünki Audatex yalnız istehsalçı tərəfindən qəbul edilən və təsdiqlənmiş təmir metodlarını təmin edir. Bundan əlavə, Audatex hansı növ boya ilə bir avtomobilin rənglənməsi üsulunu və dəyərini göstərir (<https://news.milli.az/society/262617.html>, 2014).

Audatex sistemində nəqliyyat vasitələrini tanımağın iki yolu var: VIN sorğu (AudaVIN) və Manual Təyinat (VIC) (<https://news.milli.az/society/262617.html>, 2014).

VIN tələb metodunda sistem zədələnmiş avtomobilin 17 rəqəmli şassi nömrəsini daxil edərək axtarış aparılır. Bu anda fabrik istehsalı olan bir avtomobilin bütün istehlak materialları və ehtiyat hissələri haqqında məlumat alınır. Şassinin icmalısı Reno, Ford, Opel, VW, Seat, Audi, Porsche, Mercedes, Saab, BMW, Mini, Smart və MAN markalarını əhatə edir. Digər markalı avtomobillər üçün sistem İnternet bağlantısı olmadan avtomobil istehsalçısı və modelini seçərək məlumat alınır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyada hər il 100 milyondan çox sığorta hadisəsi baş verir ki, bu da 150 milyon ödənişə səbəb olur. Audatex bunun 25 faizini təşkil edir. Qlobal sığorta şirkətlərinin 95% -i bu sistemdən istifadə edir. Almaniyada bu göstərici 98 faizdir (<https://bbn.az/audatex-sistemi-azərbaycanda/>, 2018).

Qeyd etmək lazımdır ki, şirkət ilk 4 il + 3 il ərzində Azərbaycanda müəyyən maliyyə zəmanəti müqabilində işləməyə başladı və 4 illik zəmanət müddəti artıq başa çatdı. Müqavilə yalnız ilk mərhələdən sonra + 3 il sonra, şirkətin ilk 4 il sonra qazanc əldə edə bilməyəcəyi ehtimalı nəzərə alınmaqla müzakirə üçün açıq qaldı. Maliyyə zəmanətinin müddəti 2018-2019-cu ildə başa çatıb və yeni maliyyələşdirmə planı haqqında məlumat yoxdur və onun bazardan çıxması mümkündür.

Audatex Azərbaycanın avtomobil bazarını inkişaf etməkdə olan bir bazar hesab edir və proqramı yerli bazarın tələblərinə və qanunvericiliyinə uyğunlaşdırmışdır (<https://bbn.az/audatex-sistemi-azərbaycanda/>, 2018).

Qəza halında, sığorta şirkətinin nümayəndəsi, proqramdakı avtomobilin VIN nömrəsini daxil etməklə dərhal avtomobil haqqında məlumat alır. Yeni bir kart yaradır, şəkilləri əməliyyat sisteminə yükləyir və mərkəzi ofisə göndərir. Zərərin dəqiq qiymətləndirilməsi üçün məlumatı 3 xidmətlə bölüşür. Nəticələrdən alınan cavabları müqayisə edir və uyğun variantı seçir. Müştəri bir sığorta şirkəti ilə əlaqə qurduqda, müvafiq xidmətə göndərilir və ya bank hesabına ödənilir.

2019-cu ildə Azərbaycanın Audatex şirkəti Azərbaycan bazarına uyğun iki modeli müzakirə etdi. Təklif olunan modellərdən biri amortizasiya modeli, digəri isə auksion modelidir
([https://azertag.az/xeber/Audatex sisteminin tetbiqi ile bagli Azerbaycan bazarina uygun iki model uzre muzakireler aparilib-1155065](https://azertag.az/xeber/Audatex_sisteminin_tetbiqi_ile_bagli_Azerbaycan_bazarina_uygun_iki_model_uzre_muzakireler_aparilib-1155065), 2019).

Amortizasiya modelində bütün nəqliyyat vasitələri üçün ehtiyat hissələrin qiyməti əvvəlcədən müəyyən edilir və yol qəzası baş verdikdə, nəqliyyat vasitəsinin ehtiyat hissəsinin dəyəri istifadənin hər ili üçün köhnəlmə əmsalını tətbiq etməklə hesablanır.

Auksion modelində, yol qəzası baş verdikdə, sığorta şirkəti avtomobilin fotolarını sistemə daxil edir və reyestrə daxil olan təmir şirkətləri avtomobilin şəkillərinə əsaslanaraq təmir xərclərini qeyd edirlər. Sığortaçı ən uyğun təmir şirkətini seçir, avtomobili orada təmir edir və təmir xərclərini birbaşa təmir şirkətinə ödəyir
([https://azertag.az/xeber/Audatex sisteminin tetbiqi ile bagli Azerbaycan bazarina uygun iki model uzre muzakireler aparilib-1155065](https://azertag.az/xeber/Audatex_sisteminin_tetbiqi_ile_bagli_Azerbaycan_bazarina_uygun_iki_model_uzre_muzakireler_aparilib-1155065), 2019).

Sığortaçılar hər iki model üzrə mövqelərini və yanaşmalarını təqdim etdilər və geniş müzakirələr apardılar. Müzakirələrin sonunda auksion modelinin daha uyğun olacağı müəyyənləşdirilmişdir. Bununla birlikdə, bu modeli və əlaqəli qaydaları inkişaf etdirməyin zəruriliyi vurğulandı. Eyni zamanda, sığortaçılar bir neçə real hadisə üçün itkiləri düzəldərək bu sistemin effektivliyini sınağa qərar verdilər

(<https://fed.az/az/sigorta/audatex-azerbaycan-bazarina-uygun-iki-model-teqdim-edib-29724>, 2018).

Audatex, işin bahalı və ya ucuz olacağını müəyyən etmir, sadəcə başa çatdırmaq üçün lazım olan vaxt barədə məlumat verir. Vəsait hissələrinin sökülməsi və quraşdırılması beynəlxalq standartlara uyğun hesablanır. Xidmətə gedərkən, işin neçə saat çəkəcəyi və bunun nə qədər başa gələcəyi bildirilir. Azərbaycanda bu məlumatı əldə edə bilməməsi səbəbindən insanlar hissə-hissə işləyirlər. Deyək ki, ehtiyat hissənin quraşdırılması və ya rənglənməsi 100 manata başa gəlir, lakin Kia Picanto və Land Cruiser-in bir hissəsinin rənglənməsi eyni qiymətə başa gələ biləcəyini nəzərə almır (https://azertag.az/xeber/Audatex_sisteminin_tetbiqi_ile_bagli_Azərbaycan_bazarına_uygun_iki_model_uzre_muzakireler_aparilib-1155065, 2019).

Bugün zərbaycanda bütün servis mərkəzləri sığorta şirkətləri ilə eyni qiymətləri tətbiq etməkdədirlər. Bu vəziyyətdə sığorta şirkəti və xidmət mərkəzi gəlir hesabatından xəbərdar deyildir. Audatex bu kimi məsələləri beynəlxalq bir məlumat bazası vasitəsi ilə həll edir. Yəni, bu sistem istehsalçıların özləri tərəfindən hazırlanmış məlumatlar əsasında müəyyən bir hissədə işləmə müddətini bildirir. Sığorta şirkəti hər iş saati üçün razılaşdırılmış məbləği qəbul edib xidmətə keçirir. Deyək ki, sığorta şirkəti saati 30 manata, başqa bir xidmət ilə 35 manata təklif edə bilər. Qiymət sığorta şirkəti ilə xidmət arasında əldə olunan razılığa əsasən dəyişə bilər. Audatex işin maya dəyərini özü müəyyənləşdirmir, sadəcə dərəcəsi və müddəti barədə insanlara məlumat verir. Hissənin sökülməsi və quraşdırılması müddəti Azərbaycan, ABŞ və Avstraliyada eynidir. Təkcə ABŞ-da onlar bir saat üçün 100 amerika dolları Avstraliyada 40 dollar ödəyirlərsə, ölkəmizdə isə yalnız 30 manat ödəyirlər. Yəni işin dəyərini deyil, müddətini göstərirlər (<https://report.az/ru/finansy/audatex-azerbaydzhan-odna-iz-stran-gde-predostavlyaem-nizkie-ceni/>, 2020).

Audatex kimi şirkətlər yalnız ehtiyat hissələri qiymətlərini məlumat üçün təqdim edir. Dünyada, ümumi qiymətləndirmə prosesində ehtiyat hissələri 15% -dən çox deyil. Qalan 85% -i təmir metodologiyası, fırılacaqılığın azaldılması,

şəffaflıq, dəqiq qiymətləndirmə, xidmət mərkəzlərindən yığımların önünün kəsilməsi, ən önəmlisi müştəri məmnuniyyəti və bu kimi cəhətlər nəzərə alınır. Ehtiyat hissələri baxımından, dünyamızın inkişaf etmiş olan və etməkdə olan bazarların öz cəhətləri var. Bu kimi inkişaf etmiş bazarlara malik ölkələrdə istifadə olunan ehtiyat parçalarının elektron məlumat və ya satış bazaları mövcuddur. Həmin verilənlər bazasında hər bir ehtiyat hissənin öz barkodu göstərilir və bu kodun müəyyən bir avtomobilə uyğun olub olmadığı müəyyənləşdirilir. Azərbaycanda bu məsələdə razılaşma var. Orada detalın kodu məlum deyil və bir çox satıcı bu kodlardan xəbərdar deyil. Çox vaxt müştəri öz avtomobili üçün tamamilə uyğun olmayan hissələrlə təmin olunur. Maşınların qəbiristanlığı Audatex-i elektron ehtiyat hissələri məlumatları ilə təmin edə bilmir. Təmin etsələr və sistemə yerləşdirsələr də, detalların stokda olmasına zəmanət yoxdur. Hətta razılaşmanın sahibi də bunu dəqiq bilmir. Bunlar istifadə olunan detallar olduğundan, stokda olub-olmadığını heç kim bilmir (<https://report.az/ru/finansy/audatex-azerbaydzhan-odna-iz-stran-gde-predostavlyaem-nizkie-ceni/>, 2020).

Ukraynada və digər inkişaf etməkdə olan bazarlarda detalların de-fakto qiymətləndirilməsi tez-tez aparılır. Qiymətləndirmə aparılır, sistem iş müddətini verir, sonra müxtəlif xidmətlər tərəfindən ötürülən ehtiyat hissələrin dəyəri hərrac yolu ilə seçilir. Xidmət mərkəzi, sistemə daxil olan detalların dəyəri üçün də cavabdehdir.

Audatex sistemi icbari avtomobil sığortası sektorunun inkişafı üçün bir sıra üstünlüklərə malikdir. Birincisi, bu sistem real qiymətləndirməni təmin edir, ikincisi, sığorta şirkətlərinə zərərlerini idarə etməyə imkan verir. Bütün bunlardan sonra sığorta şirkəti ödədiyi məbləğin reallığı əks etdirdiyini müəyyənləşdirmək iqtidarında deyil, çünki dəqiqləşdirmək imkanı yoxdur. Xidmət mərkəzləri bunun fərqindədirlər və fərziyyələr edirlər. Bütün bunlar sığorta şirkətlərinin ziyanlarını xeyli artırır. Audatex-i tətbiq edərək sığorta şirkəti bütün real qiymətdən xəbəri ola və servis mərkəzlərinə bəzi tələblər tətbiq edə bilər. Bu, şirkətə yalnız xərclərini qənaəət etməklə yanaşı, müştərilərin məmnuniyyətini də artırmağa imkan verir.

<https://report.az/ru/finansy/audatex-azerbaydzhan-odna-iz-stran-gde-predostavlyaem-nizkie-ceni/>, 2020).

Rəsmi dilerlər Audatex şirkətinə ehtiyat hissələri haqqında məlumat verir və şirkət də öz növbəsində onları inamla sistemə daxil edir, çünki dilerlər bu ehtiyat hissələrin stokda olmasına zəmanət verirlər. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, Audatex-in işi təkcə ehtiyat hissələrin siyahısını tərtib etmək deyil. Bu işin 10% -ni təşkil etmir.

Dünyada Audatex-ə uyğun gələn 5-6 şirkət fəaliyyət göstərir. Onların heç biri ehtiyat hissələrə diqqət yetirmir. Ehtiyat hissələrin qiymətləri açıqdır. Razvala zəng edərək və ya səlahiyyətli bir distribyutorla əlaqə quraraq hər kəs ehtiyat hissələri haqqında asanlıqla məlumat əldə edə bilər.

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi Audatex dünyanın 90 fərqli ölkəsində öz fəaliyyətini həyata keçirməkdədir. Audatex-in təqdim etdiyi ən ucuz xidmət haqqı məhz Azərbaycan hesab olunur. Lakin burada əsas məsələ qiymətlə yanaşı görülən işin keyfiyyətidir. Azərbaycan sığorta bazarında mövcud olan şirkətlərin əksəriyyəti “Audatex”-ə ehtiyat hissələrin kataloqu kimi yanaşırlar. Bu səbəbdən də bu kimi şirkətlərlə Audatex arasında anlaşılmazlıqlar yaranır. Lakin həyata keçirilən müxtəlif təlimlər, seminarlar nəticəsində Audatex Azərbaycan şirkəti bu gün fəaliyyətinin əsas istiqamətini bir çox sığorta şirkətlərinə mənimsədə bilmişdir. Audatex Azərbaycan şirkətinin fəaliyyətinin düzgün mənimsənilməsi onu deməyə imkan verir ki, ehtiyat hissələrinin qiymətləndirilməsi bu şirkətin fəaliyyətinin yalnız 10 faizini əhatə edir. Məlumdur ki, Audatex sistemində ehtiyat hissələrinin qiyməti referans halında olur.

3.2. Şikayətlərin aradan qaldırılması, mübahisələrin çevik həll edilməsi

məqsədlə mübahisələrin alternativ həlli – mediasiyaanın tətbiqi imkanları

Ölkəmizdə həyata keçirilən son islahatlara əsasən çox sıx aralıqlarla eşitdiyimiz terminologiyadan biri də mediasiya adlı termindir. Qədim Babiliya və Finikiyada ticarət mübahisələrini həll etmək üçün vasitəçilərdən tətbiq edilirdi. Qeyd etdiyimiz bu təcrübə keçmiş zamanlarda qədim Yunanıstanda da var idi.

Roma hüquq Justiniana Məcəlləsindən başlamaqla mübahisələrin həlli yolunda mediasiyayı tanıdı. Mediasiya anlayışını iizad etmək üçün roma yerliləri müxtəlif terminlərdən istifadə etməyə başladılar (<https://strateq.az/vəkil-burosu/334039/mubahsələri-tənzimləyəcək-yeni-vasitəci.html>, 2019).

Müasir mənada mediasiya XX əsrin ikinci yarısında ABŞ, Avstraliya və İngiltərə kimi ölkələrdə inkişaf etməyə başladı və sonra Avropaya yayıldı. Bir qayda olaraq, qanunda mediatorluğun ilk tətbiqi ailə münasibətləri sahəsində mübahisələrin həlli ilə başladı. Nəticədə mediasiya çoxtərəfli mürəkkəb sosial və ticari mübahisələr də daxil olmaqla geniş mübahisələrin həlli üçün istifadə olunur.

Mediasiya üçün müraciətlərə beynəlxalq və yerli korporativ mübahisələr, bank və sığorta mübahisələri, ailə mübahisələri, əmək mübahisələri, müəllif hüquqları və əqli mülkiyyət mübahisələri, təhsil vasitəçiliyi, mədəniyyətlərarası qarşıdurmalar və daha çox daxildir.

Mediasiyada müəyyən şərtlər və qaydalar, hərəkətlər və addımlar ardıcılığı mövcuddur. Mediatorluq müxtəlif prinsiplər əsasında həyata keçirilir. Həmin prinsiplər aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir.

Sxem 1: Mediatorluq prinsipləri

Mənbə: <https://strateq.az/vəkil-burosu/334039/mubahsələri-tənzimləyəcək-yeni-vasitəci.html> saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Günümüzdə Mediasiya İnstitutları dünyada birdən çox ölkədə uğurla fəaliyyət göstərir. Həmin bu ölkələr arasında ABŞ-ın, Almaniyanın, Böyük Britaniyanın, Avstriyanın, Yaponiyanın, Çinin, Koreyanın, Hindistan və digər ölkələrin adlarının çəkə bilərik. Bəzi dövlətlərdə mediatorluq tələbi o səviyyəyə çatdı ki, bu tələbin hüquqi baxımdan təmin edilməsi məqsədəuyğun və zəruridir. Azərbaycan belə dövlətlər arasındadır. Günümüzdə ailə, əmək, ticarət və digər sahələrdə sosial münasibətlərin müxtəlif sahələrində mübahisələrin artması, həmçinin bu mübahisələrin həlli üçün məhkəmələrə birbaşa müraciət edilməsi məhkəmələrin iş yükünün artmasına səbəb olur. Bu da öz növbəsində məhkəmələrdə çoxsaylı mübahisələrin vaxtında və effektiv həllini çətinləşdirir və vətəndaşların qanuni narazılığına səbəb olur. Dünya praktikasında mövcud olan bu problemin həll yollarından biri mübahisələrin məhkəmədənənar həllinin, mediasiyanın - mübahisələrin məhkəmədənənar həllinin inkişaf etdirilməsidir.

(<https://strateq.az/vakil-burosu/334039/mubahsələri-tənzimləyəcək-yeni-vasitəci.html>, 2019),, 2019).

2019-cu ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi qaydaları” təsdiqlənmişdir. Qeyd edilən bu mediasiya prosesi onun barəsində Qanuna və həmin Qaydalara uyğun şəkildə hazırlanmış vasitəçilik təşkilatlarının daxili qaydalarına (varsa) eləcə də, vasitəçilərin peşə etikasına uyğun olaraq həyata keçirilir (<https://ena.az/az/news/id-13886>, 2019).

Mediasiya prosesinin qarşılıqlı üzvləri fiziki və hüquqi fərdlər (habelə hüquqi fərd yaratmayaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər), habelə vasitəçilik prosesindən istifadə etməyə razılığını verən inzibati orqanlar hesab edilir.

Tərəflərin öz hüquqları:

- mediasiya bir təşkilat və ya mediator seçib onlardan imtina edə bilmək;
 - etibarnamə əsasında və ya şəxsən bir nümayəndə vasitəsi ilə mediasiyada iştirak;
 - həm mediasiya prosesi , həm də onun mümkün ola biləcək nəticələri haqqında məlumat almaq;
 - qarşılıqlı razılıq əsasında qanunlara uyğun şəkildə mediasiya prosesinin tətbiqi, mediasiya prosesinin reallaşdırılması və sona çatması üçün şərtləri rahat müəyyənləşdirmək;
 - öz istədiyi kimi maddi və prosessual hüquqlarını həyata keçirmək;
 - tələblərin həcmi artırmaq və ya azaltmaq;
 - mübahisənin həlli üçün təkliflər vermək;
 - Mediasiya prosesinin tətbiqi haqqında müqaviləyə qarşılıqlı razılıqla əlavə və dəyişikliklər etmək;
 - mediator ilə ayrıca görüşlər keçirmək;
 - qanunla müəyyən edilmiş digər hüquqlardan istifadə etmək
- (<https://ena.az/az/news/id-13886>, 2019).

Tərəflərin öhdəlikləri aşağıdakılardır:

- barışıq sazişinin yerinə yetirilməsini təmin etmək;

- mediasiya prosesinin məxfiliyini qorumaq;
- Qanuna, bu Qaydalara, habelə Mediasiya prosesinin tətbiqi haqqında müqavilənin şərtlərinə əməl etmək;
- qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirmək (<https://ena.az/az/news/id-13886>, 2019).

Mediator qanunun tələblərinə cavab verən, tərəflər tərəfindən işə götürülmüş və ya mediator bir təşkilat tərəfindən mediasiya prosesini peşəkar əsaslarla həyata keçirmək üçün təyin olunmuş şəxsdir.

Qanunun tələblərini nəzərə alaraq bir mediatorun hüquqları aşağıdakılardır.

- mediator fəaliyyətini könüllü olaraq, fərdi olaraq və ya mediator təşkilat vasitəsilə həyata keçirmək;
- tərəflərin razılığı ilə məvacib götürmək;
- mediasiya prosesi zamanı iki tərəflə də bərabər ya da ayrı şəkildə görüşlər həyata keçirmək, onlarla əməkdaşlıq etmək, tərəflərər şifahi , yazılı məsləhətlər vermək;
- məxfilik prinsipinə uyğun olaraq öz fəaliyyətləri barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmaq;
- təmsil olunan tərəfin nümayəndəsinə məlumat verməklə birbaşa nümayəndə ilə əlaqə qurmaq;
- qanunla müəyyən edilmiş digər hüquqlardan istifadə etmək (<https://ena.az/az/news/id-13886>, 2019).

Mediatorun vəzifələri aşağıdakılardır:

- mediasiya yolu ilə hər iki tərəfin razılıqları çərçivəsində davranmaq;
- mediasiya məqsədlərini, və mediatorluqdan əvvəlki dövrdə hər iki tərəfə onların hüquq və vəzifələrini açıqlamaq;
- mediatorluq sona çatdıqdan sonra tərəflərin ona verdiyi bütün sənədləri onlara geri vermək;
- qanunla müəyyən edilmiş davamlı təhsil kurslarında iştirak edərək ən azı iki ildə bir dəfə müvafiq sertifikat almaq;

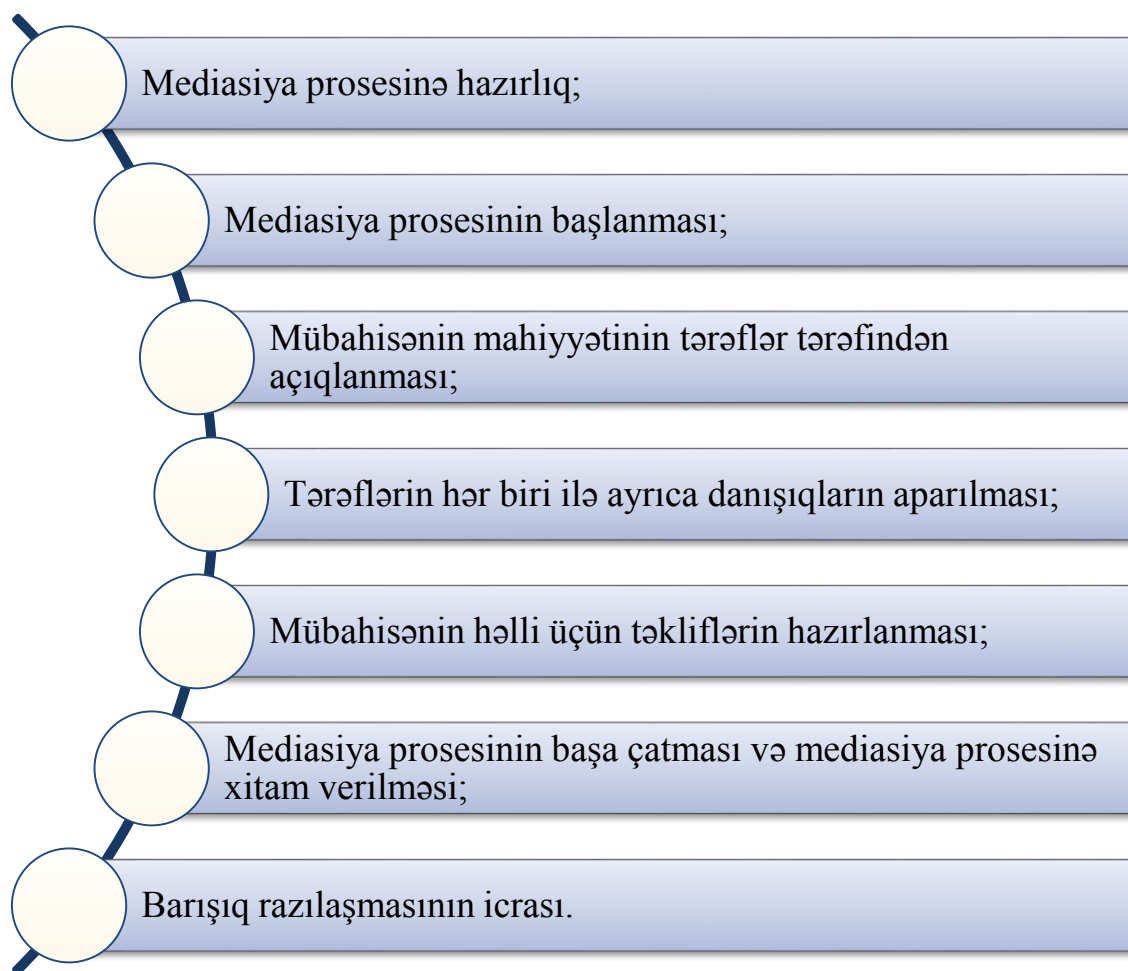
- bu Qaydalara, vasitəçilərin təlim və ixtisasartırma qaydalarına, mediatorların reyestrinin aparılması qaydalarına, habelə mediatorlar üçün peşə etikası qaydalarına riayət edin;
- mediasiya prosesinin davam etdirilməsi mübahisənin həllində, mediasiyanın rəddinə və ya tərəflərin yazılı şəkildə verdiyi razılıqları ilə mediasiya prosesinin dayandırılmasına səbəb olmayacağı qənaətidədirsə;
- mediasiya prinsiplərinə əməl etmək;
- Mediasiya Şurasının qəbul etdiyi qərarları qanuna uyğun olaraq yerinə yetirmək;
- mediasiya prinsiplərinə əsaslanaraq mediatorluq edə bilmirsə həmin an etiraz bildirmək;
- qanunla təsdiq olunmuş qadağalara və məhdudiyyət qaydalarına riayət etmək;
- qanunla təsdiq olunmuş başqa vəzifələri icra etmək (<https://ena.az/az/news/id-13886>, 2019).

Vasitəçilik prosesi tərəflərin öz aralarında bağlanmış “Vasitəçilik prosesinin tətbiqi haqqında Saziş” və ya ilkin vasitəçilik iclasında iştirak etmək əsasında aparılır. Vasitəçilik tərəflər arasında münaqişəni azaltmaq, mübahisəni onlara uyğun bir formada həll etmək məqsədi ilə aparılır. Vasitəçilik könüllülük, o cümlədən hər iki tərəfin bərabərlik və əməkdaşlığı, vasitəçilərin qərəzsiz və müstəqil olması, vasitəçilik prosesinə müdaxilə edilməməsinin təmin edilməsi və məxfilik prinsiplərinə əsaslanır. Vasitəçilik prosesi hər iki tərəfin qarşılıqlı razılıqları ilə müəyyən olunan bir üsulda aparılır. Vasitəçilik prosesi hər mübahisənin şərtlərini, tərəflərin istəklərini, mübahisənin mümkün qədər tez həll olunmasının vacibliyini bilərək aparılmalıdır. Vasitəçilik prosesinin ümumi vaxtı 30 gündən daha artıq ola bilməz. Mübahisənin mürəkkəbliyini nəzərə alaraq, vasitəçilik prosesi tərəflərin razılığı ilə yalnız 30 gün müddətində artırıla bilər. Mediasiyanın konkret müddəti ümumi müddət göz qabağında olmaqla "Vasitəçilik prosesinin tətbiqi haqqında Saziş" ilə müəyyən olunur.

(<https://benefisiar.org/manset/7684/mediasiyanin-vətəndaslara-necə-komək-ola-bilər.html>, 2019).

Mediasiya danışıqlar şəklində reallaşdırılır və müxtəlif addımlardan ibarətdir. Həmin addımlar aşağıdakı sxem vasitəsilə əhatəli təhlil olunmuşdur.

Sxem 2: Mediasiya danışıqlarının həyata keçirilməsi ardıcılığı

Mənbə: Mediasiya vətəndaşlara necə kömək ola bilər?, <https://benefisiar.org/manset/7684/mediasiyanin-vətəndaslara-necə-komək-ola-bilər.html>

Sxem 2-dən də aydın olur ki, mediasiya prosesi danışıqlar vasitəsilə həyata keçirilir və prosesin başlanması üçün ilkin olaraq mediasiya prosesinə hazırlıq başlayır, daha sonrakı mərhələdə isə mediasiya prosesinin başlanması həyata keçirilir. Mediasiya prosesinin başlanması mərhələsi uğurla icra olunduqdan sonra əsas məsələ mübahisələrin mahiyyətinin tərəflər tərəfindən qəbul olunması və

açıqlanmasıdır. Mübahisələrin əsas mahiyyətinin müəyyən olunması sonrakı mərhələdə tərəflərin hər biri ilə ayrı-ayrılıqda danışıqların aparılmasını və bu danışıqların nəticəsi ilə mübahisənin həlli üçün lazımi təkliflərin hazırlanmasını təmin etməkdir. Mübahisələrin həllini təmin edən təkliflərin icra olunması ilə mediasiya prosesi başa çatmış elan olunur və mediasiyaya xitam verilir. Mediasiya prosesinə xitam verilməsi artıq tərəflər arasında barışığın elan olunmasını sübuta yetirmiş olur ki, bu mərhələdə artıq barışıq razılaşmasının icrası təmin olunur.

Mediasiya prosesinə hazırlaşarkən vasitəçilik üçün müraciət edən tərəf mediator təşkilata və ya mediatora mübahisənin mahiyyəti, mübahisədə olan tərəflərin əlaqə məlumatlarını və onları bütün mediasiya prosesi boyunca təmsil edən bir vəkil və ya digər nümayəndələri tanıdır. Mediasiya prosesi başlamazdan əvvəl bütün tərəflər öz mövqelərini qiymətləndirir, barışma və hər hansı bir güzəşt ehtimallarına göz atır və lazım olduqda uyğun sahə üzrə bir mütəxəssislə məsləhətləşirlər. Tərəflər öz təşəbbüsü ilə və ya mediator adından vəziyyətin daha yaxşı anlaşılmasına kömək edə biləcək əlavə məlumat və digər sənədlər verə bilirlər. Tərəflərdən biri bu cür məlumat və sənədləri təqdim edirsə, mediator qarşı tərəfi öz mövqeyini izah edən bu cür məlumat və sənədləri təqdim etməyə dəvət edə bilər. Bu tip məlumat və ya sənədlərin tərkibi onun razılığı olmadan qarşı tərəfə ötürülməsi qadağandır. Mediasiya təşkilatları ya da mediator vasitəçilik sessiyasında iştirak edən tərəflərə mediasiya prosesi başlamazdan əvvəl aldıkları haqlar və xərclər barədə məlumat verməlidir. Bir mediator təşkilat və ya mediator ilə əlaqə qurmaq üçün uyğun formalar mediator təşkilat və ya mediator tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Vasitəçilik prosesi tərəflərin birinin mediasiya prosesinin qarşı tərəfə tətbiqi haqqında yazılı formada məlumatları və həmçinin tərəflərin qarşılıqlı razılaşdırdığı mediator (lar) və ya mediator bir təşkilat varsa, bu barədə məlumat olan təklif göndərildiyi andan və bu olmadıqda - onun üçün təkliflər verilmiş sayılır. Təklif verilmədiyi təqdirdə iqtisad mübahisələrində mediasiya, habelə ailə, eləcə də əmək münasibətlərindən yaranmış mübahisələr bütün tərəflərin ilkin vasitəçilik sessiyalarında iştirak etmiş olduğu andan, əks hallarda isə mediasiya sazişi

bağlandığı andan başlanmışdır. Mediator mediasiya prosesində iştirak etmiş bütün tərəflərlə mediasiyanın tarix və vaxtı, o cümlədən yeri haqqda razılaşır ya da, mediasiya yuxarıda verilən məlumatları göstərilməklə tərəflərə bildiriş yollayır. Mediasiya sessiyasında iştirak etməli olan tərəflər (onlardan biri) mediasiya sessiyalarında iştirak etmirsə və ya yazılı şəkildə iştirak etməkdən imtina edirsə və ya “Mediasiya prosesindən istifadə haqqında müqavilə” imzalamağa razı deyilsə, mediator mediasiya sessiyasında iştirak etməməyi və ya vasitəçilik sessiyasında iştirak etməməyi göstərməlidir. Bu şəxslərə ilkin mediasiya iclasında iştirak etməmək şəhadətnaməsini təqdim edir (<https://benefisiar.org/manset/7684/mediasiyanin-vetendaslara-necə-komək-ola-bilər.html>, 2019).

Mediator mediasiya prosesini bu Qaydaya uyğun olaraq təyin olunan tarixdə, vaxtda və yerdə açıq elan edir. Giriş nitqi zamanı vasitəçi iştirakçılara mediasiya prosesinin mənasını, onun üstün cəhətlərini və qanunlarını, onun məqsədi və prinsip toplularını, hər iki tərəfin hüquqları eləcə də, vəzifələrini, habelə prosesdəki funksiyalar, prosesin bütün mərhələləri və vaxtı, eyni zamanda nizamlamanın hüquq baxımından nəticələrini açıqlayır. Mediatorun qohumu, dostu və ya hər hansı bir tərəflə tanışlığı, tərəfin müstəqillik və ya qərəzsizlik xüsusiyyətlərinə təsir göstərə biləcək, ya da təsir edə biləcək məlumatlar, tərəflərin müstəqilliyi və qərəzsizliyi ilə bağlı şübhələr yarada bilər və ya tərəflərə izah etmək üçün maraq toqquşmasına səbəb ola bilər. Bu kimi informasiyalar açıqlanarsa, hər iki tərəf bu məlumatları yazılı şəkildə nəzərdən keçirməli, mediatorluğa yazılı olaraq öz razılıqlarını verməlidirlər. Mediatorun nitqi sadə, bir o qədər də açıq olmalıdır. Mediator bu fərdləri təmsil edir və tərəflər arasında ayrı bir razılaşma olmadığı halda, əvvəlcə söz mübahisənin vasitəçiliyin köməyi ilə həlli üçün ərizə verən fərdə, sonradan isə başqa fərdlərə verilir.

Proses vaxtı həll ediləcək məsələlər, vasitəçiliyə qatılmayan 3-cü şəxslərin, ya da məhkəmə, vasitəçi, hər iki tərəf və bu mübahisələrdə mediasiya prosesindən imtina edən birinin qanuni olaraq səriştəsi olmayan və ya qanuni olaraq səriştəsiz elan edilmiş şəxslərin hüquqlarına təsir göstərir. Tərəflər vasitəçilik proseslərində özləri birbaşa qatıla, həmçinin öz nümayəndə heyətləri vasitəsi ilə iştirak etmə

hüququna malikdirlər. Vasitəçi iştirakçılara şəxsən olmağı tövsiyə edir və şəxsən olmamağının ola biləcək mənfi tərəflərini açıqlayır. Tərəflər vasitəçilik prosesində vəkillərin, tərcüməçi və ekspertin ,eyni zamanda müvafiq mütəxəssislərin yardımlarından yararlanma bilirlər. Tərəflərin öz razılıqları ilə vasitəçilik prosesi vaxtı başqa şəxslər orada ola bilər.

Proses başladıqdan sonra hər iştirakçılar baxılmalı və razılaşdırılmalı olan mübahisələrin həcmi müəyyənləşdirilir. Mediator hər tərəfə mübahisəsiz bu məsələlərdə öz mövqelərini aydın şəkildə açıqlamağa, mübahisələrin necə həll ediləcəyi, daha sonra istədiyiniz nəticəyə dair ifadələri bildirməyə şərait yaradır. Vasitəçi danışıqlar vaxtı fəal dinləyici kimi orada olur, uyğun qeydləri yazır və zəruri hallarda vacib işlərin müəyyənləşdirilməsindən ötürü tərəflərdən müxtəlif sualları soruşur. Danışıqlar mübahisəyə şərait yaradarsa , şəxslər bir-biri ilə danışıqlardan boyun qaçırsa, vasitəçi tərəfləri hər biri ilə fərdi şəkildə danışıqlar aparmağa dəvət edə bilər. Bu vəziyyətdə tərəflərlə bu cür ayrıca aparılan müzakirələr vaxtı açıqlanmış məxfi informasiyalar məxfi qalmalıdır. Danışıqların sonunda vasitəçi müzakirə olunan məsələləri ümumiləşdirə bilər, tərəflərdən əlavə sualların olub olmadığını, həmçinin danışıq aparılan məsələlər haqqında qarşı tərəfə məlumat verə biləcəyini soruşa bilər.

Mübahisənin həll olunması üçün təkliflər hazırlayarkən tərəflər bu təklifləri irəli sürü, təklif edilən fikirləri araşdırır və öz fikirlərini deyirlər. Proses zamanı tərəflər yaranmış mübahisələrin şərtləri ilə bağlı mövqelərini və təkliflərini ya yazılı şəkildə, ya da şifahi olaraq ifadə edirlər. Təklifləri irəli sürərkən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, onun qanunları ilə qorunan üçüncü şəxsin hüquq və mənafeləri göz önünə gətirilməlidir. Mübahisələrin həll edilməsi üçün uyğun təkliflər hazırlanması zamanı tverilən bütün təkliflər tərəflər və əgər varsa, onların nümayəndələri tərəfindən tənzimləmə sazişinin şərtlərinin yerinə yetirilməsi imkanları baxımından nəzərdən keçirilir. Mediasiya prosesinin istənilən mərhələsində vasitəçi tərəflərin mübahisəni həll etmək öhdəliyini nəzərə almayan şifahi , yazılı təklif edə bilər. Bütün tərəflərə təqdim olunan bu cür barışıq təklifləri tərəflərin qarşılıqlı şəkildə razılıqlarıyla həyata keçirilir. Hər iki tərəf

mediasiya yolu ilə barışarlarsa, vasitəçi iştirakçıların tələbi əsasında nizamnamənin hazırlanmasında yardım göstərə bilər. Vasitəçi onların qarşılıqlı razılıqları əsasında barışma şərtlərini müəyyənləşdirir, sonra bu barədə tərəflərə məlumat verir. Tərəflər arasında barışıq müqaviləsi yazılı şəkildə bağlanır. Barışma müqaviləsini tərəflər və vasitəçi imzalayır. Sazişin kopyaları tərəflər və təmsil edilməkdə olan orqanların sayı əsasında düzəldilir. Barışma müqaviləsi məhz imzalar atıldığı gün tərəflərə verilməlidir. Uyğun qurumlara verilmiş hesablaşma müqaviləsinin surəti tərəflərdən biri tərəfindən bu nüsxə ona verildiyi gündən 1 iş günü ərzində müvafiq orqan (qurum) tərəfindən təqdim edilməlidir. Bir nümayəndə vasitəsi ilə qəsəbə bağlana bilər. Nümayəndəyə verilmiş etibarnamə bu səlahiyyətləri göstərməlidir.

Mediasiya prosesi aşağıdakı hallarda dayandırılır:

- tərəflər arasında barışıq sazişi bağlandıqda;
- vasitəçi tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə mübahisənin həllinin mümkünsüzlüyünü müəyyənləşdirdikdə;
- tərəflər ,onlardan biri vasitəçilik prosesindən imtina edərsə;
- tərəflər mediasiya prosesinin uzadılmasını tələb etmədikdə, mediasiya prosesi başa çatdıqdan sonra;
- tərəf olan bir şəxsin ölümü, hüquqi şəxsin ləğvi və ya fəaliyyətinin dayandırılması halında;
- tərəflərdən birinin öldüyü və ya itkin düşdüyü məhkəmə tərəfindən elan edildikdə;
- məhkəmə tərəflərdən birinin sərəştəsiz və ya məhdud hüquq qabiliyyətinə malik olmadığını müəyyən etsə;
- mediator və ya mediator təşkilatın Mediasiya Şurasından çıxarıldığı, habelə vasitəçi və ya vasitəçi təşkilatın mediasiya prosesindən imtina etdiyi hallarda (<https://ena.az/az/news/id-13886>, 2019).

Mediatorluğun dayandırılmasına dair protokol tərtib olunmalı və mediator tərəfindən bu Qaydalarda nəzərdə tutulmuş hallar barədə məlumat əldə edildiyi gündən 3 gün müddətində imzalanmalıdır. Vasitəçilik prosesinə xitamın verilməsi barədə aktı vasitəçi hazırlayır və imzalandığı gündən başlayaraq 1 gün müddətində

nümayəndələrə və ya tərəflərə təqdim edir. Məxfi mediasiya barədə məlumatlar protokola daxil edilməməlidir.

Bu Qaydaların ilkin mediasiya sessiyasına aid müddəaları 1 iyul 2020-ci ildə qüvvəyə minəcəkdir.

Mediasiya sahəsindəki əsas istiqamət hər tərəfin prosesin nəticələrindən məmnun olmasıdır. Bu vəziyyətdə qalib və ya itirən yoxdur. Hər iki tərəf qalib hesab olunur və maraqlarına uyğun olaraq müqavilənin şərtlərini müəyyənləşdirir və razılığa gəlir.

Texniki tələblərə uyğun olaraq, yeni qanuna görə, orta təhsilli, 25 yaşdan kiçik olmayan, ən azı 3 il iş stajı və mediasiya sənədi olan şəxslər mediator ola bilər.

Bununla birlikdə, peşəkar tələblər baxımından yuxarıda göstərilən texniki tələblərlə yanaşı, vasitəçilərin bəzi fərdi keyfiyyətlərinə sahib olması vacibdir. Yalnız müstəqil, dürüst, qərəzsiz olanlar uğurlu vasitəçi ola bilərlər. Bu sahədə insanların etimadını qazanmaq ən vacib sahələrdən biridir.

Mediasiya prosesi hazırda dünyada bütün məsələlərə tətbiq olunsaydı da, Azərbaycanda qanun bu məsələlərə məhdudiyyətlər qoyur.

Qanuna görə, mediasiya mülki işlərdə, iqtisadi mübahisələrdə, ailə münasibətlərində, əmək və inzibati mübahisələrdə istifadə ediləcək.

Mövcud qanunun Avropa ölkələrinin təcrübəsini nəzərə aldığı qeyd edilsə də, qanunda öyrənilməli olan bir sıra məqamlar, habelə dəyişdirilməli və ya təkmilləşdirilməli olan müddəalar var. Məsələn, yeni qanunda sülh sazişinin məcburi bağlanması təklif olunur (<https://strateq.az/vəkil-burosu/334039/mubahisələri-tənzimləyəcək-yeni-vasitəci.html>, 2019).

Yaşayış müqaviləsi qanuna uyğun olaraq könüllü olaraq qüvvəyə minmirsə, qarşı tərəf Mülki Məcəlləyə uyğun olaraq icazə üçün məhkəməyə və ya notariusa müraciət edə bilər. Bununla birlikdə, razılaşmadan narazı qalan tərəflərin hüquqları barədə müddəa yoxdur.

Bununla yanaşı, xarici ölkələrin təcrübəsinin birbaşa tətbiqi mediasiya sahəsinin zəif inkişaf etdiyi, hüquqi münasibətləri olmayan, müstəqil hakimlərin

olmadığı bir ölkənin üstünlüklərinə şübhə yaradır. Daha dəqiq desək, bütün hüquqi münasibətlərdə olduğu kimi, müxtəlif səbəblərdən bu sahədə mediasiya iclaslarının ideal olmayacağı ehtimalı var. Məsələn, qanun iclaslarda saxta məlumatların verilməsini, digər tərəfin aldadılmasını, vacib məlumatların gizlədilməsini və ya müqavilənin bağlandıqdan sonra ləğvinə səbəb olan hadisə və şəraitdə dəyişiklik olub-olmamasını tənzimləmir.

Bununla belə, yalnız Mülki Məcəllə ilə tənzimlənən və ya Sazişin mətni əsasında tənzimlənən “əməliyyatların etibarsızlığı” və ya “barışıq razılaşmaları” haqqında müddəalar heç bir halda tətbiq oluna bilməz. Müxtəlif məzmunlu hallarda müvafiq prosedur qaydalarının tətbiqi mübahisənin mahiyyətindən kənara çıxan ədalətsiz məhkəmə qərarlarına səbəb ola bilər.

Xarici ölkələrdə əldə olunmuş müsbət təcrübələr Azərbaycanda vasitəçiliyin vətəndaş, habelə təşkilatların hüquq və qanunla təsdiq olunmuş mənafelərinin qorunmasına yönəlmiş mübahisələrin həlli yolunun ikinci bir metodu kimi inkişafının perspektivlərinin olduğunu göstərir (<https://strateq.az/vəkil-burosu/334039/mubahsələri-tənzimləyəcək-yeni-vasitəci.html>, 2019).

Bu günə qədər Azərbaycanda mübahisələrin məhkəmədə həlli üçün mülki məhkəmə araşdırmasının müvafiq normaları istisna olmaqla, mediasiya barədə normativ aktlar yoxdur. Bununla birlikdə, 2006-cı ildən başlayaraq, Azad İstehlakçılar Birliyi tərəfindən Avropa Komissiyasının dəstəyi ilə ölkədə istehlakçılar üçün hüquqi yardım və mediasiya mərkəzləri mövcuddur. Əslində bu mərkəzlər istehlakçılar və istehsalçılar arasındakı mübahisələri həll edir. Mediasiya və digər formalarda medianın inkişafı sahəsində bir çox qurumlar da mövcuddur. Bunlara misal olaraq Azərbaycan Arbitraj və Mediasiya Mərkəzini göstərə bilərik. Bakıda 2012-ci il 25 oktyabr tarixində “Daxili və beynəlxalq mübahisələrin həlli prosesində hakim və mediatorlar” adlı beynəlxalq konfrans keçirildi. Bu konfransda müxtəlif ölkələrin mütəxəssisləri arbitraj və mübahisələrin həllində mediasiyanın tətbiqi sahəsindəki təcrübələrini bölüşdülər (<https://strateq.az/vəkil-burosu/334039/mubahsələri-tənzimləyəcək-yeni-vasitəci.html>, 2019).

Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyasının Sədri M.Abbasbəylinin fikrincə, Azərbaycan mediasiyasının tətbiqində çox maraqlıdır. M.Abbasbəyli hesab edir ki, Azərbaycanda sığortaya marağın olmamasının səbəblərindən biri inamsızlıqdır. O hesab edir ki, bunun bir səbəbi uzun sürən mübahisədir. Onun fikrincə, Qanun qəbul edildikdən sonra məhkəmələrin işi asanlaşacaq və mübahisələrin həlli üçün vaxt azalacaq (<https://asa.az/interviews/5>, 2018).

Hesab edirəm ki, Azərbaycanda mediasiya institutunun tətbiqi hüquqi islahatlar yolunda vacib bir addımdır. Bu sahədə əhalinin məlumatlandırılması vacib şərtidir, çünki cəmiyyətdə hər bir insan bu prosesi tanıyır və şüurlu şəkildə qəbul edərsə, mediasiya uğurla tətbiq edilə bilər. Mediasiya haqqında yüzlərlə məqalə yazıla bilər, amma mənə elə gəlir ki, insanlar mübahisələrin mediasiya yolu ilə həll edilməsini rahat hiss etməlidirlər ki, bu da atmosfer, əməkdaşlıq strategiyası, prosedur nəzarəti və eşitmə imkanı yaradır. Bir çox ölkələrdə münaqişənin mediasiya yolu ilə həll edilməsi təsəlli, maraqların tanınması və özünə hörmət hesab olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Sonda deyə bilərik ki, sığorta bazarı pul münasibətlərinin müəyyən bir sahəsini təmsil edir, burada satış obyektı sığorta xidmətləri və onlara tələb və təklif formalaşır. Daima qarşılıqlı fəaliyyətdə olan və bir-biri ilə əlaqədar iqtisadi elementlərdən, ayrı-ayrı iştirakçı qruplarından və bazar subyektlərindən təşkil edilmiş mürəkkəb çoxfəaliyyətli dinamik sistem olaraq xarakterizə edilir.

Sığorta bazarının inkişafı cəmiyyətdə və ya sənayedə, risklərinin sığortalanacağı ehtimal olunan vəziyyətlə sıx bağlı olması danılmazdır. Bu vəziyyətdə, sığorta bazarının daxili problemlərinin, sığorta obyektləri və subyektləri ilə əlaqəsiz müstəqil olaraq mövcud olan xarici problemlərin üzərinə qoyulması barədə danışırıq.

Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta bazarının institusional inkişafı bazarın institusional quruluşunu inkişaf etdirməyə və təkmilləşdirməyə yönəldilmişdir və nəzərə çarpan kəmiyyət nəticələri dərhal gözlənilməməlidir. Sığorta bazarının institusional inkişafı dayanıqlı böyüməni təmin etmək üçün şərait yaradır və sığorta şirkətlərinin iqtisadi artımdan yararlanmağa hazır olması üçün zəruridir.

Son zamanlarda sığorta məhsullarının elektron formada bağlanması və sığorta haqlarının elektron formada toplanması ilə bağlı sığorta bazarında bir sıra müsbət addımlar atıldı və bəzi işlər hələ də davam edir.

Əlbəttə, sığorta məhsullarının satışının elektronlaşdırılmasını müsbət bir yanaşma hesab etmək olar və bazarın inkişafına öz töhfəsini verəcəkdir. Bununla birlikdə, sığorta zərərçəkmişlərə sığorta ödənişlərinin ödənilməsinə çevik sistemin və vahid bir yanaşmanın olmaması sığorta bazarının inkişafına və əhəlinin sığortaya inamının formalaşmasına çətinliklər yaradır. Beləliklə, elektron şəkildə qapalı və bazarda populyar olan nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin icbari mülki məsuliyyət sığortası növü, əsasən müvafiq orqan tərəfindən məcburi qaydada sığortalanmayan avtomobillərə cərimələr tətbiq etmək üçün ən çox satılan

avtomobil sığortası növüdür. Avtomobil sahiblərinin cərimələr olmadıqda məsuliyyət sığortası alması əhalinin sığortaya reaksiyasından xəbər verir. Əlbətdə ki, mövcud vəziyyət beş il əvvəlki ilə müqayisə olunmaya bilər, lakin sığorta və xüsusi zərərçəkənlərə kompensasiya ödənilməsi barədə biliklərin olmaması sığortaya yanaşmanı müsbət dəyişdirməyi çətinləşdirir.

Bu problemin həlli üçün resept sadədir və bütün dünyada maliyyə bazarı tənzimləyicilərinə məlumdur: sahiblərin şəffaflığı, bazara daxil olmaq üçün kifayət qədər minimum kapital, gələcək öhdəliklər üçün yüksək keyfiyyətli rezervasiya, ödəmə qabiliyyəti və likvid aktivlərin mövcudluğu, problem şirkətlərinin tez müəyyənləşdirilməsi və bazardan çıxarılması.

Deyilənlərə əsasən aşağıdakıları tövsiyyə etmək məqsədəuyğun hesab edilir:

1. Sığorta bazarının formalaşması tendensiyalarının, xüsusiyyətləri və gələcək inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi müəyyən artım potensialını ortaya qoyur. İqtisadiyyatı sabitləşdirmək və vətəndaşların rifahını təmin etmək üçün ixtisaslaşmış bir sahə kimi sığortanı stimullaşdırmaq lazımdır. Fiziki və hüquqi şəxslərin əmlak maraqlarının səmərəli sığortalanması sisteminin yaradılması iqtisadi artım üçün zəruri olan etibarlı və sabit iqtisadi mühitin formalaşmasını müəyyən edir. Müasir praktikada daha çox tətbiq edilən sığorta mövcuddur, yəni istehlakçıları sığorta xidmətləri (məcburi, kredit sığortası) almağa məcbur edir. Mütəxəssislərin fikrincə, Azərbaycan vətəndaşlarının və sahibkarlıq subyektlərinin sığorta mədəniyyətinin səviyyəsi çox aşağıdır. Bu, ilk növbədə, sığortanın qorunmasına mənfi münasibət və sığorta şirkətlərinə etimadsızlıqla bağlıdır. Mühüm amil sığorta məhsullarını əldə etmək xərclərinin fiziki və hüquqi şəxslərin büdcələrinə əlavə bir yüklə əlaqələndirilməsidir.

2. Vətəndaşları və sahibkarlıq subyektlərini qorumaq üçün sosial-iqtisadi və maliyyə münasibətləri sistemində sığortanın rolunu artırmaq lazımdır. Bu zaman, sığorta şirkətlərinin etibarlılığının gücləndirilməsinin, sığortaçıların tarif siyasətinə dövlət tənzimlənməsi və nəzarətinin; sığorta sənayesinin inkişafını stimullaşdırmaq üçün əlverişli vergi rejiminin yaradılmasının; sığorta sənayesi

üçün mütəxəssis hazırlamaqda, ilk növbədə, anderrayterlər və sığorta aktuariləri üçün təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin əhəmiyyəti artır

3. Sığorta sənayesi üçün ciddi problem təhsil ixtisaslaşmış mütəxəssislərin hazırlanması və yenidən hazırlanması keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması olaraq qalır. Bunu həll etmək üçün, ilk növbədə, sığorta portfelinin xüsusi bilik, bacarıq, planlaşdırma və proqnozlaşdırma bacarıqlarının formalaşdırılması, balansını təmin etmək; sığorta məhsullarını tanımaq üçün kanalların seçilməsi və əsaslandırılması; sığorta ehtiyatlarının optimallaşdırılması və səmərəli bölüşdürülməsini təmin etmək; planlı və faktiki aktuar hesablamalardan istifadə edərək qiymətqoyma məqsədilə nəzəri təlim ilə sığorta məhsullarının hazırlanması və satışı, sığorta marketinqi, sığorta şirkətlərinin maliyyə menecmenti təcrübəsinin birləşməsi tələb olunur. İkincisi, yalnız şirkətin, baş mühasibin və aktuarinin deyil, sığorta şirkətinin bütün mütəxəssislərinin sertifikatı tələb olunur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Sığorta barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999
2. “Sığorta” Azərbaycan Respublikasında sığorta sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktların Topplusu, Bakı, 2012.
3. “Sığorta fəaliyyəti barəsində” Qanun, 2007.
4. Abbasov İ.M., Həsənov İ.C. (2013) “Sığorta işinin təşkili”, Bakı, “Biznes Universiteti”, 275 səh.
5. Ələkbərov Ə.Ə., Ataşov B.X., Xudiyev N.N. (2018) “Sığorta işi”, Bakı, “Kooperasiya nəşriyyatı”, 416 səh
6. İbrahimov E.R., Hüseynov M.C. və b. (2017) “Sığorta işi”, Bakı, 496 s.
7. Xudiyev N.N. (2015) “Sığorta işi:müasir kurs(dərslik)” Bakı, “İqtisad Universiteti nəşriyyatı”, 461 səh.

Türk dilində

1. Arslan, Ö. (2003). “Avrupa Birliğinde ve Türkiye’de Sigorta Şirketlerinde Yükümlülük Karşılama Yeterliliği Hükümlüğü”, Hazine Müsteşarlığı, “İnceleme ve Araştırma Dizisi” 37, s.12.
2. Çiftçi, H. (2004). “Türk Sigorta Sektöründe Karşılaşılan Sorunlar: DEA Analiziyle Türk Sigorta Şirketlerinde Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi”, Çukurova Üniversitesi “İİBF İktisat Bölümü2, s. 121-148.
3. Güvel, E., Güvel, A. (2004). “Sigortacılık”, Seçkin Yayınları, Ankara.
4. Kayahan, C., Öztürk, D. (2013). “Hayat Dışı Türk Sigorta Şirketlerinin Etkinlik Analizleri”, 17. Finans Sempozyumu, Muğla.

İngilis dilində

1. Adler, J. R. and S. Kess. "Planning lifetime with life insurance". The Journal of CPA (December), 2017, p.p. 62-65.
2. Anders, B. S. "Landy and Insureon insurance". The Journal of CPA (March), 2017, p.p. 74-75. (Insurance for small business for financial and accounting professionals).
3. S. Z. Shu, Brown, D. L., B. S. Soo and G. M. Trompeter "The hypothesis of insurance: KPMG's audit clients examination around the investigation and settlement of Tax Shelter Case". Auditing: A Practice & Theory, Journal 2013, 32(4) 1-24.

Rus dilində

1. Адамчук, Н. Г. (2017) "Миpщвщй cтpaxщвщй рынок на пути к глобализации" МГИМО-Университет, "Российская политическая энциклопедия", - 592 с.
2. Бакиров, А.Ф.(2016) "Формирование и развитие рынка страховых услуг" Москва, "Финансы и статистика", - 692 с.
3. Балабанов, И. Т. (2018) "Страхование. Организация. Структура. Практика", Москва, Питер, - 256 с.

İnternet resursları

1. Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki Məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında Təlimat. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında. Dövlət sığorta nəzarətinin 15 avqust 1996-cı il tarixli 453 sayılı Əmri ilə təsdiq edilmişdir. <http://www.e-qanun.az/framework/10311>

2. Avtonəqliyyat sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası müqaviləsi üzrə praktiki məsələlər, <https://banker.az/avtonəqliyyat-sahiblərinin-mulki-məsuliyyətinin-icbari-sigortasi-muqaviləsi-uzrə-praktiki-məsələlər/>
3. Водители в Азербайджане не спешат оформлять КАСКО для своих “железных коней”, <https://ru.echo.az/?p=57748>
4. Страхуемся по-новому? Новый закон об обязательном страховании заработает совсем скоро,
<http://anl.az/down/meqale/bakrabochiy/2011/dekabr/218349.htm>
5. Реально ли обязательное страхование в Азербайджане?,
https://aze.az/news_realno_li_obyazatelnoe_71701.html
6. Avtomobil sığortasında – ƏSAS PROBLEMLƏR,
<https://fed.az/az/sigorta/avtomobil-sigortasında-esas-problemler-42604>
7. Vətəndaş ödənişini almaqdan ötürü 17-20 gün gözləyirsə, bu zaman sığortaya inam olmaz, <http://marja.az/news/4190>
8. Sığorta ödənişi ala bilməyən sığortalı, <https://banker.az/sigorta-odənisi-ala-bilməyən-sigortali/>
9. Avtomobillərin icbari sığortalanmasının elektron sənəd formasında bağlanması uğurlu şəkildə həyata keçirilir., <https://isb.az/avtomobill-c9-99rin-icbari-sigortasinin-elektron-s-c9-99n-c9-99d-formasında-baglanilmasi-ugurla-h-c9-99yata-kecirilir/>
10. Avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətlərinin icbari sığortası üzrə yaddaş vərəqəsi, <https://isb.az/wp-content/uploads/2015/03/AVSMMIS-Yadda-v-r-q-si.pdf>
11. Любой каприз за ваши деньги: водители смогут оплачивать ОСАГО напрямую,
<https://az.sputniknews.ru/tech/20180108/413506189/avtovladelcy-osago-terminaly-oplata-bjuro.html>
12. Avtonəqliyyat vasitələrinin icbari sığortası üzrə sahəvi standartlar hazırlanacaq, <https://banker.az/avtonəqliyyat-vasitələrinin-icbari-sigortasi-uzrə-sahəvi-standardlar-hazirlanacaq/>

- 13.Обязательное страхование гражданской ответственности владельцев автотранспортных средств, <https://azersigorta.az/ru/page/avtoneqliyyat-vasitesi-sahiblerinin-mulki-mesuliyyetinin-icbari-sigortasi>
- 14.Audatex Azərbaycan bazarına uyğun iki model təqdim edib, <https://fed.az/az/sigorta/audatex-azerbaycan-bazarina-uygun-iki-model-teqdim-edib-29724>
- 15.“Audatex” sisteminin tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan bazarına uyğun iki model üzrə müzakirələr aparılıb, [https://azertag.az/xeber/Audatex sisteminin tetbiqi ile bagli Azerbaycan bazarina uygun iki model uzre muzakireler aparilib-1155065](https://azertag.az/xeber/Audatex_sisteminin_tetbiqi_ile_bagli_Azerbaycan_bazarina_uygun_iki_model_uzre_muzakireler_aparilib-1155065)
- 16.Audatex sisteminin Azərbaycanda tətbiqi ilə bağlı görüş keçirilib, <https://bbn.az/audatex-sistemi-azərbaycanda/>
- 17.Глава Audatex: Азербайджан - одна из стран, где предоставляем наиболее низкие цены – интервью, <https://report.az/ru/finansy/audatex-azerbaydzhan-odna-iz-stran-gde-predostavlyaem-nizkie-ceni/>
- 18.Sığortada inqilab: maşınlara dəyən zərəri kompüter deyəcək, <https://news.milli.az/society/262617.html>
- 19.Mübahisələri tənzimləyəcək yeni vasitəçi —Mediasiya haqqında qanun hansı yenilikləri gətirəcək?, <https://strateq.az/vəkil-burosu/334039/mubahsələri-tənzimləyəcək-yeni-vasitəci.html>
- 20.Mülki və iqtisadi mübahisələrin barışıq yolu ilə həlli qaydası müəyyənləşib, <https://ena.az/az/news/id-13886>
- 21.Mediasiya vətəndaşlara necə kömək ola bilər?, <https://benefisiar.org/manset/7684/mediasiyanin-vətəndaşlara-necə-kömək-ola-bilər.html>
- 22.Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyasının Sədri Mustafa Abbasbəylinin müsahibəsi (20.07.2018), <https://asa.az/interviews/5>
- 23.“Audatex” Azərbaycanda yol qəzalarından dəyən zərərin dəyərinin müəyyən edilməsində vahid yanaşma sisteminin tətbiq olunmasına kömək edəcək. <https://az.trend.az/business/economy/2346328.html>

24. İSB “Audatex Azerbaijan”ın 5%-nə yiyələnmək niyyətindədir.
<https://banker.az/isb-audatex-azerbaijanin-5-nə-yiyələnmək-niyyətindədir/>
25. “Audatex”in direktoru: “Ən ucuz xidmət haqqı təklif etdiyimiz ölkələrdən biri Azərbaycandır” –
MÜSAHİBƏ. <https://report.az/maliyye/audatex-merkezi-bankla-danisiqlar-aparacaq/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Sığorta şirkətlərinin təsnifatları	26
--	----

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1. Mediatorluq prinsipləri	64
Sxem 2. Mediasiya danışıqlarının həyata keçirilməsi ardıcılığı	68